

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

1066 Tidsskrift for Historisk Forskning

27. årgang – nr. 1 april 1997

1066 Tidsskrift for Historisk Forskning

Adresse

Institut for Historie
Njalsgade 102
2300 København S
Giro 4 18 85 51

Ansvarshavende Redaktør:

Jørgen Mikkelsen
Haraldsgade 96
2100 København Ø
Tlf: 31 18-3853

Redaktion:

Mogens Bak-Hansen
Michael Bregnsbo
Berit M. Christensen
Lars B. Jonassen
Pelle Larsen
Christian Nicolaisen
Mogens Pelt
Sanne Steenberg Hansen
Hans-Micael Søndergaard

Ekspedition:

Haraldsgade 96
2100 København Ø
Tlf: 31 18-3853

Priser:

27. årgang:

Abonnement 4 numre kr. 165,-

Løssalg pr. nummer kr. 50,-

Ældre årg. pr. nummer kr. 20,-

Alle henvendelser vedr. adresseændring
o.l. bedes rettet direkte til postvæsenet.
Eftertryk tilladt i uddrag, forudsat tydelig
kildeangivelse.

Layout: H-M Søndergaard og Pelle Larsen
Sat med Gill Sans

Tryk: Kandrup Bogtrykkeri, København.
ISSN 0106-0627

27. årgang nr. 1

Niels Clemmensen: Intetsigende ræveskydende og
l'hombrespillende landjunkere - *danske og preussiske
godsejere i anden halvdel af 1800-tallet* 3

Poul Grønder-Hansen: Margrete I. - Nordens frue og
husbond - *en særudstilling tager form* 15

Mogens Bak-Hansen: Den sidste Danmarkshistorie
- *en udvidet anmeldelse* 21

Karl Peder Pedersen: Dansk forvaltningshistorie set
fra amterne 25

Debat: Bernard Eric Jensen - En kommentar til
Knud E. Korff 30

Debat: Knud E. Korff - Et svar til B. E. Jensen .. 31

Søren Mentz: Britiske købmænd i Asien 1600-1765 (I)
- Med livet som indsats bagsiden

Forsideillustration:

Arvingen til Frijsenborg, Mogens Frijs (1849-1927). Foto ca.
1865, Det Kgl. Bibliotek. Jagten spillede en central rolle i
godsadelens socialisering og for dens identitet.

1066 er et tidsskrift, der har til formål at formidle resultaterne af den historiske forskning i bredest mulig forstand. Dette gælder både Danmarks- og Verdenshistorie. Det søges gjort på en måde, der appellerer til både faghistorikere og andre historisk interesserede. 1066 ser det som sin særlige opgave at viderebringe resultaterne af forskningsbaserede studentspecialer og ph.d. - afhandlinger. Redaktionen består af en uafhængig kreds af historikere med tilknytning til Institut for Historie, Københavns Universitet. Tidsskriftet udkommer fire gange årligt.

Intetsigende ræveskydende og l'hombrespillende landjunkere

- En komparativ undersøgelse af danske og preussiske godsejere i anden halvdel af 1800-tallet

Overskriftens karakteristik af de danske godsejere er hentet fra en privat korrespondance, vekslet mellem de sjællandske majoratsbesiddere¹ Wolfgang Haffner (Egholm) og Hans Carlsen (Gammel Køgegård). Korrespondancen er fra slutningen af 1850'erne og afspejler nogle interne brydninger blandt godsejerne, som står i slående modsætning til omverdens opfattelse af gruppen som en ubrydelig blok af "uafhængige klintekonger, smørffjerdingsfyrster og knaldpiskeriddere", som det ved en tidligere lejlighed blev formuleret af "Fædrelandets" redaktør, Carl Ploug.²

Af Niels Clemmensen, forskningslektor, ph.d., Institut for Historie, Københavns Universitet.

Konflikten mellem godsejerne drejede sig om de sidste feudale knaster i jordbesiddelsen, nemlig fæstevæsenet, men dybest set handlede det om godsejernes integration i den borgerlige parlamentariske stat, der var blevet skabt med Junigrundloven. Overordnet rejstes spørgsmålet om en feudal elites reaktionsmønster og tilpasningsevne under de nye politiske og sociale vilkår efter 1848. I den hjemlige forskning har man især hæftet sig ved de klasser, der har spillet en central rolle i demokratiseringsprocessen og blev dens sejrherre - borgerskabet, bønderne og byarbejderne - mens man har været mindre opmærksom på, hvad man kunne kalde "taberne", nemlig de grupper, for hvem udviklingen betød et tab af politiske og sociale privilegier. En sådan tabergruppe var godsejerne på trods af, at de repræsenterede tidens betydeligste kapitaldannelse og fik deres rigelige andel af de stigende eksportindtægter, der tilflød landbruget under de gode konjunkturer i den såkaldte kornsalgsperiode fra ca. 1830 til 1880. Der synes at være tale om en asymmetri mellem materielle og politiske ressourcer, der har karakteriseret godsejernes rolle i den danske demokratiseringspro-

ces. Ret beset forekommer det mig derfor mere tankevækkende, at Estrups regime blev så parentetisk, end at han formåede at fastholde regeringsmagten i tyve år.

I tysk historieskrivning har man til gengæld hæftet sig ved det paradoks, at det lykkedes junkerne, hvormed man især sigter til de preussiske riddergodsbesiddere, at fastholde feudale strukturer og politisk autoritet efter 1848 og helt frem til Weimarrepublikken på trods af en fremskreden industrialisering og urbanisering. Det lykkedes således for de tyske, læs preussiske, junkere at kompensere en vigende økonomisk betydning med politiske ressourcer, hvad der har fået tyske historikere til at tillægge dem en skæbnesvanger indflydelse på den tyske moderniseringsproces, den såkaldte tyske "Sonderweg" med dens autoritære og konfliktfyldte forløb.³ Estrup udviklede sig derimod aldrig til en Bismarck, selv om de materielle betingelser for et junkerhegemoni i og for sig ikke var ugunstige. Men hvorfor egentlig ikke? Hvad var det for faktorer, der betingede et helt andet udviklingsmønster i Danmark, og man kunne tilføje, i Skandinavien?

Det er min opfattelse, at de danske

godsejeres politiske adfærd og integrationsformer i den borgerlige stat efter 1848 vil være en central indfaldsvinkel til, hvad man kunne kalde den "skandinaviske vej" i moderniseringsprocessen med dens præg af kompromis og konsensus. Var godsejernes politiske marginalisering en forudsætning for udviklingen af det borgerlige demokrati i Danmark? Og var de preussiske junkeres politiske ressourcer til gengæld en afgørende faktor i den fejlslagne udvikling af et borgerligt demokrati i Tyskland? En komparation kan således bidrage til at kaste lys over de forskelligartede betingelser for den agrare elites politiske integration og potentiale i de to lande.

Den agrare elite i Danmark og Preussen

Termen *agrar elite* kræver en nærmere definition. Som sammenligningsgrundlag har jeg i kongeriget valgt de godser, der som privilegerede sædegårde gav valget til sædegårdejerens valgklasse til provinsialstænderne i 1834, og i Preussen de godser, der som riddergodser havde ret til særlig repræsentation på kredsdagene og i provinsialstænderne, i 1866 godt 12 000.⁴ De to kategorier vil trods alle forskelle være sammenlignelige, fordi der i begge tilfælde er tale om en politisk og socialt privilegeret jordbesiddelse, der må opfattes som en anomali i et demokratisk samfund, men dermed hører ligheden også op. I kongeriget blev sædegårdenes privilegier ophævet med Junigrundlo-

ven og dens følgelovgivning, mens de privilegerede riddergodser i Preussen overlevede frem til Weimarrepublikken. Unægtelig ret forskelligartede betingelser for den agrare elite i kongerigerne Danmark og Preussen!

Hvordan så den agrare elite efter de her valgte kriterier så ud i de to lande i anden halvdel af 1800-tallet? Som pilotprojekt i Danmark har jeg valgt Præstø og Randers amter og undersøgt sædegårdsbesiddelsen fra 1850 og frem til 1910. Jeg har foreløbig udeladt offentlige stiftelser og majorater (len og stamhuse), som det ellers ville være rimeligt at følge frem til lensaflysningen i 1919. Præstø amt er valgt som et eksempel på øernes godsrige amter, og Randers amt som et tilsvarende eksempel i Jylland. Det er oplagt, at andre eksempler kunne pege på andre - for ikke at sige på forhånd givne - resultater, f.eks. ved at inddrage en vestjysk lokalitet. En national eller blot regional repræsentation er altså ikke blevet tilstræbt, men komparationen kan pege på nogle problemstillinger og muligheder for den fremtidige kvantitative undersøgelse af godsejergruppen. Som sammenligningsgrundlag i Preussen har jeg inddraget riddergodserne, som de ifølge den offentlige statistik tegnede sig ca. 1870.

Situationen i Præstø og Randers amter for sædegårdsbesiddelsen kan illustreres af nedennævnte tabeller over hartkornfordelingen og ejernes sociale status i de to amter 1850-1910.⁵

Tabellerne dokumenterer, at de pågælden-

Tabel I.

Sædegårdenes procentvise andel af htk. i Præstø og Randers amter 1850-1910 (ekskl. majorater og offentlige stiftelser)

	Præstø amt			Randers amt		
	Antal gårde	% af htk. i amtet	heraf under hovedgd.	Antal gårde	% af htk. i amtet	heraf under hovedgd
1850	27	36%	8%	28	16%	5%
1871	27	27%	8%	28	9%	5%
1910	27	17%	8%	28	6%	5%

Jeg tænker mange Gode!
12.9.1937.

Kammerherre Christian Sehested Juul til stamhuset Ravnholt (1867 - 1941). Foto 1937, privat eje. Langt ind i det 20. århundrede er der et mærkbart præg af jagt og adelig jorddrot på dette billede, sendt som en hilsen til en kollega i repræsentantskabet for Fyens Discontokasse.

de sædegårdsejere var en meget ressourcestærk gruppe ved indgangen til det borgerlige demokrati, men også at der var tale om

meget betydelige regionale forskelle, der i betragtelig grad er blevet accentueret gennem perioden. De 27 sædegårde i Præstø

amt udgjorde med deres samlede hartkorn af hovedgårdsjord og bøndergods over en tredjedel af amtets hartkorn i 1850 mod knap en femtedel af hartkornet i Randers amt, mens hovedgårdsdriften alene tegnede sig for knap 8 procent af amtets hartkorn mod 5 procent i Randers amt. Medregnes de 11 sædegårde i Præstø amt, der lå under majoraterne (udeladt i tabellerne), udgjorde det samlede hartkorn under sædegårdene knap 60% af hartkornet i Præstø amt, hvor-

af de 11 procent blev drevet under hovedgårdene. Inddrages majoraterne i Randers amt, var der ialt 33 sædegårde, omfattende knap en tredjedel af hartkornet, hvoraf de 7 procent under hovedgårdsdriften.

Af tabel II fremgår det, at flere sædegårde i Præstø amt har været samlet på én hånd. Koncentrationen af hartkorn i Præstø amt var altså væsentlig mere udpræget end i Randers amt. Det gælder, som det fremgår af tabellerne, både for sædegårdenes andel

Tabel II.

Sædegårdenes sociale status i Præstø og Randers amter 1850-1910 (eksklusiv majoratsbesiddere)

	Præstø amt			Randers amt		
	antal ejere	heraf Borgerlige	adelige	antal ejere	heraf borgerlige	adelige
1850	23	11	12	28	22	6
1871	22	11	11	28	21	7
1910	21	10	11	25	18	7

af amtets hartkorn og deres fordeling på ejere. Forskellene mellem sædegårdenes hartkorn i de to amter var mest udpræget for bøndergodsets vedkommende, og denne forskel blev uddybet i løbet af perioden, hvor godsejerne i Randers amt var mere tilbøjelige til at sælge deres fæstegods end i Præstø amt.

Som en medvirkende, for ikke at sige den centrale årsag, vil det være rimeligt at pege på den store omsætning af godser i Randers amt, hvor salget af fæstegårde kan have tjent til finansiering af godskøbet. Godsbesiddelsen var nemlig betydelig mere stabil i Præstø end i Randers amt, selv når der ses bort fra majoraterne. Mens kun 3 af de 27 sædegårde uden for majoraterne i Præstø amt var gledet ud af familien i tidsrummet 1850-71, gjaldt det i Randers amt for knap halvdelen af gårdene. Endnu i 1910 var kun en fjerdedel af sædegårdene i Præstø amt blevet handlet ud af familien, mens resten var forblevet i samme families

eje siden 1850. I Randers amt var forholdet nærmest det omvendte, en del ejendomme blev oven i købet handlet flere gange i perioden, og det var også fra disse ejendomme, at bøndergodset først blev afhændet.

De regionale forskelle peger på en ganske forskelligartet social profil for de to amters sædegårdsejere. Den typiske sædegårdsejer i Præstø amt sad på et eller flere familiegodser, han var ofte adelig, ikke sjældent højadelig (greve- eller friherrestand), mens den borgerlige godsejer, første generation på gården, var normen i Randers amt. Alt tyder således på, at gruppen af godsejere har været differentieret og heterogen med meget forskelligartede traditioner og socialiseringsmønstre.

En sammenligning med forholdene i Preussen vanskeliggøres af de meget forskellige tællingsprincipper i den offentlige statistik i de to lande, hvortil kommer de store regionale forskelle. Jeg har derfor

valgt foreløbig at koncentrere mig om det "typiske" Preussen, nemlig de 6 østlige provinser og har kun undtagelsesvist inddraget de vestlige provinser, Westfalen og Rhinlandet, samt annektonerne efter 1866. Mindstemålet for et privilegeret preussisk riddergods var i de forskellige provinser sat til mellem 500 og 1000 morgen à 0,255 ha., hvad der peger på, at der i gruppen må have befundet sig en del riddergodser på et væsentligt lavere niveau end de privilegerede sædegårde i Danmark. Da gennemsnitsstørrelsen for et østpreussisk riddergods var ca. 2500 Morgen, og flere kunne være samlet på en hånd, var det således en stærkt differentieret gruppe, der som preussiske riddergodsbesiddere udøvede deres politiske privilegier. Og de var unægtelig til at tage at føle på! I de seks østpreussiske provinsialstænder havde de store riddergodsbesiddere enten absolut eller relativt flertal i kraft af deres standsrepræsentation. I de lokale kredsdege udgjorde deres repræsentation tredjedelen i kraft af riddergodsernes selvskevne stemmer, de såkaldte virilstemmer, og i det preussiske førstekammer, herrehuset, beslaglagde riddergodserne knap to tredjedel af pladserne, enten arveligt eller udpeget på livstid. Dertil kom en betydelig indflydelse på de lokale embedsbesættelser og udøvelsen af den lokale politimyndighed på deres godser også efter 1848, samt væsentlige skattelettelser i forhold til den øvrige jordbesiddelse.⁶

Jeg har ovenfor karakteriseret denne tilstand som en asymmetri mellem materielle og politiske ressourcer, sammenlignet med Danmark. Der kan ganske vist ikke herske tvivl om, at den preussiske stordrift beslaglagde en væsentlig større del af landbrugsarealet end i Danmark, men i Preussen var agrarsektoren i økonomisk henseende forholdsvis mindre betydningsfuld end i landbrugslandet Danmark.⁷ Alligevel var en traditionel agrar elite i stand til at kompensere økonomiske tab med politiske ressour-

cer, som det viste sig under landbrugskrisen i slutningen af århundredet, hvor statsmagten kom den betrængte stordrift til undsætning med toldprotektion, markedsregulering og et udstrakt system af direkte og indirekte subvention. I Danmark derimod, blev den samme krise et højdepunkt i bøndernes demokratiske selvforvaltning, mens den siddende godsejrerregering kun i ringe grad så sig i stand til at imødekomme storlandbrugets krav om rentenedsættelse og skattelettelser.⁸ Hvorfor? Hvad skyldtes forskellen? Den såkaldte "Sonderweg"?

Junkerpolitik og "Sonderweg"

Det kan diskuteres, om "Sonderweg" er en særlig velegnet term for den tyske moderniseringsproces, for så vidt den forudsætter en "normalvej", men den har været gængs i diskussionen af det tysk-preussiske udviklingsmønster og vil her blive anvendt i den betydning, uden at der dermed er taget stilling til, om den vesteuropæiske parlamentariske model skal opfattes som det "normale". Som sagt er de preussiske riddergodsbesiddere, "junckerne", blevet tillagt en afgørende indflydelse på dette udviklingsmønster, og jeg vil i det følgende pege på nogle betingelser, der begunstigede de preussiske junkere, og som samtidig afveg fra forholdene i Danmark.

Den preussiske absolutisme etablerede sig i et kompromis med de traditionelle stands- og feudalherrer, mens den danske enevælde bestræbte sig på at eliminere den gamle adel som social og politisk elite. Trods smukke teoretiske principper indebar Preussens Allgemeines Landrecht (1794) i praksis en befæstelse af den jordejende adels standsprivilegier, og når liberale reformer gennemførtes på det økonomiske og sociale område, f.eks. i de preussiske agrarreformers skete det i høj grad på godsbesiddelsens præmisser. Reformerne betød således, at den preussiske bondestand måtte afgive ca. en million ha. til deres tidligere

godsherrer, eller knap en syvendedel af det samlede landbrugsareal i 1815.⁹ Det var stort set den reformmodel af rendyrket liberalisme, som det ikke lykkedes for de danske godsejere at få igennem over for regeringen, og det betød, at de tyske bønder kom til at stå væsentlig svagere over for deres tidligere herrer end de danske, det være sig selvejere eller fæstere.

På det politiske niveau måtte det få ganske afgørende konsekvenser, at de øst-preussiske bønder hverken retsligt eller socialt kan sammenlignes med de danske, og om nogen selvstændig politisk mobilisering over for de preussiske godsejere blev der derfor ikke tale. Tværtimod lykkedes det de preussiske storgårere at monopolisere de agrare interesser politisk og organisatorisk. Traditionelle modsætninger mellem godsherrer og ufri bønder blev nedtonet i kraft af forskellige integrative strategier, hvor man bl.a. spillede på bøndernes frygt for byerne og bykulturen, mens omvendt den danske bondebevægelse i høj grad hentede sin næring netop fra de gamle feudale konflikter med godsejerne, og derfor i sin begyndelsesfase kunne alliere sig med byerne i kampen mod de feudale relikter.¹⁰

Det er værd at bemærke, at de preussiske junkere ikke blot kunne gøre deres politiske hegemoni gældende i Preussen, men også til at tyske kejserrige, på trods af de meget store regionale forskelle, først og fremmest mellem øst og vest. Dette skyldtes Preussens hegemoniske stilling i det nye kejserrige, men også tilstedeværelsen af politiske ressourcer inden for gruppen af preussiske storgodsejere. De viste en betydelig evne til at engagere sig i "den plebejiske interessekamp", til politisk masseorganisering, til politiske alliancer, både nedadtil og med storindustrien, og til pressionsvirk-somhed over for statsapparatet, der jo i øvrigt havde tradition for lydhørhed over for deres interesser. Samtidig kunne den østpreussiske godsadel selv bidrage til re-

krutteringen af embedsværket, fordi den i ganske høj grad viste sig i stand til at honorere de bureaukratiske krav til professionalisering og disciplinering, et punkt hvor de afgørende skilte sig ud fra adelen i de vest-preussiske provinser.¹¹ Det styrkede yderligere gruppens ressourcer, at borgerlige fik adgang til at erhverve riddergodser i 1807. De borgerlige "opkomlinge" tilførte gruppen økonomiske ressourcer og ekspertise, samtidig med at de i ganske høj grad tilegnede sig junkerlige normer og værdier.

En lang række faktorer, både eksterne og gruppeinterne, historiske og samtidige, bidrog således til junkernes dominerende position i Preussen og det tyske kejserrige. Som sagt har jeg her indskrænket mig til områder, hvor jeg mener, forholdene afveg fra Danmark. I det følgende vil jeg uddybe sammenligningen med henblik på de "gruppeinterne" faktorer, dem der umiddelbart beroede på egenskaber hos den agrare elite i Preussen, først og fremmest dens egne politiske ressourcer. Var det ressourcer, som også kendetegnede 1800-tallets danske godsejere i deres politiske adfærd og forestillinger? Fleksibilitet, *pressure-policy* og massemobilisering?

"Intetsigende ræveskydende landjunkere" - endnu engang

Det var jo Haffners karakteristik af sine klassefæller, citeret i indledningen. Hans vredesudbrud gjaldt de strandede forhåbninger om et samarbejde mellem "store og små bønder" og godsejernes modvilje mod at levere varen i form af de nødvendige indrømmelser i fæstesagen. Tanken om et sådant samvirke kan tolkes som en tilpasning til en mere moderne samfundsstruktur, hvor bønder indgik på lige fod med herremænd, og sådan blev der da også argumenteret for den af dens borgerlige ideologer, men fra godsejernes side var der langt snarere tale om en videreførelse af traditionel paternalisme, hvor bønder anerkendte deres tidli-

Etatsråd Benjamin Wolff til Enselholm. Foto 1862, Det kgl. Bibliotek. Her er ingen adelige attributter, men borgerlig cylinder, stok og 'diplomat'.

gere godsherrer som deres beskyttere og overmænd. Det var sådan, tanken blev realiseret i Preussen, og det var sådan Haffner og hans meningsfæller drømte om at se den realiseret i Danmark. I den form kan den spores fra de første stænderforsamlinger i trediverne og frem til provisorieårerne, hvor den af gode grunde måtte skrinlægges.

Spørgsmålet bliver, om de preussiske junkeres succes på dette felt kan tilskrives politiske evner, som udmærkede dem i forhold til deres danske klassefæller, eller omstændighederne i Danmark simpelt hen umuliggjorde foretagendet. Diskussionen, mener jeg, må føres i retning af, hvad der må opfattes som et minimum af indrømmelser fra de danske godsejeres side, hvis et politisk samarbejde med bønderne skulle have mulighed for at blive realiseret. I dette minimum indgik ikke blot en ophævelse af fæstevæsenet på favorable betingelser for bønderne, men også en i al fald delvis tilslutning til den almindelige valgret. I hvilket omfang var danske godsejere indstillet på at imødekomme disse krav?

Når det gjaldt fæstevæsenet, var parolen enstonig blandt godsejerne. Enhver løsning, der indebar blot den mindste anerkendelse af bøndernes medejendomsret til fæstegodset, og det vil igen sige, enhver tvangsaflysning, blev afvist per automatik. De få tilfælde, hvor det lykkedes godsejerne at koordinere en virksomhed som effektiv *pressure group*, hang netop sammen med den truende udsigt til en ekspropriation, eller en ekspropriationslignende fæstelov. Det åbnede til gengæld muligheden for et bredt felt af frivillige ordninger, og her var parolen *ikke* enstonig, men ret besat indeholdt ingen af de fremførte forslag inden for godsejergruppen tilstrækkelige indrømmelser til at muliggøre et politisk samarbejde med bønderne. Når der ses bort fra enkelte godsejeres store fleksibilitet i deres private godspolitik, en Frijs-Frijsenborg eller en

Blixen-Finecke, var viljen til at yde taktiske indrømmelser i fæstespørgsmålet minimal, for ikke at sige ikke-eksisterende. Det viste sig ved godsejernes massive afvisning af udkastet til den yderst moderate fæstereform i 1861, og det viste sig ved deres mere end lunkne tilslutning til Oktoberforeningen, der blev dannet i 1865 med det formål at fremme den politiske forståelse mellem "de store og de små bønder". Her frembød sig omsider en mulighed for godsejerne til at komme ud af deres politiske isolation ved at udnytte splittelsen i Venstre. At det lykkedes modstanderne at aflive foreningen med det i øvrigt vigende fæstevæsen som rambuk må bekræfte indtrykket af svigtende politisk kompetence i godsejergruppen.¹²

Godsejernes væsentligste politiske argument mod en fæstelov var af juridisk karakter, nemlig den ukrænkelige ejendomsret. I samme kontekst tolkede de valgretten. Den almindelige valgret og frygten for en ekspropriation af fæstegodset i medfør af grundlovens paragraf 87 var uløseligt forbundne. De ønskede derfor en indskrænkning af den første og en styrkelse af ejendomsgarantien i den sidste.¹³ Denne position var først og fremmest et udtryk for en defensiv taktik. Fra begyndelsen af fyrrerne, hvor enevælden åbenlyst for enhver var på hæld, havde godsejerne i virkeligheden drømt om ganske anderledes aristokratiske forfatningsalternativer i fantasifulde kombinationer af klassevalg, kongevalg og virilstemmer for landets majoratsbesiddere. Realisabelt i Preussen ganske vist, men afgjort ikke i Danmark, og selv om det store flertal af godsejere selv erkendte det, var der hverken vilje eller evne til det kompromis med demokratiet, som var den uafviselige forudsætning for et samarbejde med bønderne.

Den manglende vilje til i det mindste et minimum af kompromis tog luften ud af de spredte initiativer til at søge en bredere basis for godsejerpolitikken. Ganske vist

kunne Estrups regering i provisorieårene støtte sig til Højre som det første moderne politiske masseparti i Danmark, men Estrup selv såvel som hans ministerkolleger forholdt sig distanceret til partiorganisationen, og det var ikke godsejerne, der var partiets organisatoriske bagmænd. De fik godt nok deres rigelige repræsentation i partiledelsen, men hovedmændene i pionerårene var typisk nok den bondefødte Lars Dinesen og folk fra byerhvervene.¹⁴ I det lange løb var det da også godsejerne, der sammen med byernes småborgerskab blev taberne i forfatningskampen.

Om en evne til som de preussiske junkere at engagere sig i "den plebejiske interessekamp" var der således ikke tale, men inden jeg vender tilbage til dette spørgsmål, skal endnu en faktor drages frem, som har spillet en rolle i forklaringen på de preussiske junkeres succes, nemlig "korpssånden" eller måske snarere gruppementaliteten. Den bærer på den traditionelle godsadels hegemoniske position inden for gruppen i forhold til de borgerlige nytillkommere, der ret hurtigt identificerede sig som "herrestand" med de dermed forbundne feudale værdier i slående modsætning til deres adfærd i godsdriften som moderne agrarpatalistiske foretagere.¹⁵

I Danmark blev adelsbegrebet tømt for politiske funktioner med enevældens indførelse og blev endegyldigt ribbet for privilegier med Junigrundloven. Det var ganske vist stadig en i høj grad nærværende politisk metafor, men som *sjendebillede*.¹⁶ Alligevel spillede det, som vi har set, også en rolle i visse godsejerkredse, der drømte om et aristokrati efter engelsk forbillede. Det var utvivlsomt en forestilling om *noblesse oblige*, der fik Blixen-Finecke og Frijs-Frijsenborg til at sælge deres fæstegårde til bønderne på endog meget favorable vilkår i årene efter 1849, og rækken af progressive godsejere fra landboreformernes Bernstorffer og Reventlow, over martsministeriets

Moltke og Knuth til de frikonservative Mogens Frijs og Reedtz-Thott var ligeledes rekrutteret inden for kredsen af højadelige godsmagnater. Spørgsmålet bliver, hvilken position de indtog inden for godsejergruppen. Fandt det kvalitativt ladede adelsbegreb *ræsonnans* blandt godsejerne, eller identificerede de sig hovedsagelig i forhold til kvantitative kriterier som formue og hartkorn? Med andre ord, i hvilket omfang og på hvilken måde blev differentieringen af godsejerne, som ovenfor er blevet eksemplificeret i Præstø og Randers amter, politisk funktionel?

Det feudale teater

Den engelske social- og mentalitetshistoriker, E.P. Thompson, har defineret paternalismen som det feudale samfunds *technique of rule*, hvori der indgik et dominerende element af "teater".¹⁷ Begge parter, herrer og undersåtter, spillede deres roller i en fintmærkende balance mellem krav og ydelse, som vi også kender fra forholdet mellem herskab og bønder i det danske godssystem. I 1800-tallets Preussen og det tyske kejserrige kunne rollespillet opretholdes, men ikke i Danmark. Danske bønder ville ikke, og danske godsejere kunne ikke identificere sig med deres respektive roller. Den danske bondebevægelse var én stor massemobilisering mod det feudale "teater", mens flertallet af godsejere i politisk henseende renoncerede på herrerollen. Når de nu forsvarede deres økonomiske og sociale privilegier var det med henvisning til *borgerlige* liberale retsprincipper som den ukrænkelige ejendomsret eller *borgerlige* nationaløkonomiske principper som frikonkurrence og markedsøkonomi. Derfor den resignerede holdning til alle aristokratiske forfatningsforslag, og derfor den hårdnakkede afvisning af alle kompromiser i fæstesagen, der ellers var den uomgængelige forudsætning for at omforme det traditionelle paternalistiske rollespil mellem "herre og undersåt" til en

ny tids rollespil mellem "store og små bønder".

Efter min opfattelse er der altså meget, der taler for, at konfliktlinierne i godsejergruppen var bundet til andre og mere kvalitative kriterier end blot størrelsen af hartkornet, selv om man naturligvis ikke skal være blind for dem. Blixen-Fineckes tale om "adel og bondestand" foruroligede de "mindre" godsejere, fordi de frygtede de økonomiske omkostninger, der kunne være forbundet med en alliance, men derudover forekommer det sandsynligt, at forskelle i traditioner og socialiseringsmønstre mellem de adelige besiddere af gamle slægtsgodser og de borgerlige godsejere af første eller anden generation har spillet en rolle.¹⁸ Det er i al fald tydeligt, at konfliktlinierne, det være sig i interessepolitikken eller den - "store" politik, ikke kan sættes på én formel eller kan forklares rationelt på grundlag af blot saglige uoverensstemmelser i den dagsaktuelle politik. Foreløbig må det konstateres, at den danske godsadel ikke i samme omfang som den preussiske formåede at sætte sit kulturelle stempel på godsejergruppen. Den kunne derfor ikke spille sin rolle som traditionsbevarer og formidler af en korpssånd og gruppementalitet, og det må have fået konsekvenser for gruppens politiske potentiale.

Indkredsningen af en særlig dansk godsejersmentalitet kræver altså i aller højeste grad et nuanceret udgangspunkt, hvori forskelle i traditioner og socialisering må tages i betragtning. Der er unægtelig et svælg mellem den borgerlige rigmand og *selfmade man* Benjamin Wolff, der efter et arbejdsomt og sparsommeligt ungdomsliv kunne tilkøbe sig det sydsjællandske gods Engelholm for sin opsparede formue, og den flamboyante aristokrat Blixen-Finecke, der hengav sig til *conspicuous consumption* og feudalt teater, så det klodsede. Begge havde de imidlertid deres panderter i godsejergruppen. Vil det under disse omstændighe-

der overhovedet være muligt at tale om en gruppeadfærd, sådan som det er blevet hævdet for de preussiske junkeres vedkommende, om ikke andet så blot tilnærmelsesvis? Svaret må bero på en tilbunds gående analyse af godsejerpolitikken i en række cases, hvori centrale klasseinteresser kombineres med de grundlæggende spørgsmål om godsejernes politiske integration. Fæstespørgsmålet og forfatningsforholdene er allerede blevet nævnt. Andre centrale områder vil efter min opfattelse være det sociale spørgsmål og i forbindelse hermed godsejernes bidrag til foreningslivet, der fik en vældig opblomstring omkring den offentlige debat om "pauperismen".

Med lige værdighed i borg og hytte

Sammenlignet med forholdene i Preussen taler unægtelig meget for rigtigheden af Grundtvigs programmatisk udsagn i *Et jævnt og muntert, virksomt liv på jord* fra 1839. Der var ikke rum for et politisk betydningsfuldt godsaristokrati i Danmark, hvad der for så vidt var den logiske konsekvens af den enevældige statsmagts ambitioner siden dens etablering i 1660. Junigrundloven må som hævdet af Hans Vammen ganske rigtigt ses som et udtryk for godsejernes svage stilling på trods af deres stadigvæk meget betydelige økonomiske vægt, men provisorietidens ynkelige forløb og udgang for godsejerne viser netop, at den reviderede grundlov ikke kan tolkes som en "genoprettelse af balancen"¹⁹. Det havde i det mindste forudsat, at den var blevet udnyttet i overensstemmelse med intentionerne bag den, nemlig til formidling af en bred agrarisk fællesfront i et samarbejde mellem "store og små bønder". I stedet indgik godsejerne i en udsigtsløs alliance med byborgerskabet, der på længere sigt bidrog yderligere til deres politiske marginalisering og i virkeligheden banede vejen for den store katastrofe, lensafløsningen i 1919.

Den kombination af eksterne og

gruppeinterne faktorer, som begunstigede de preussiske junkere, var simpelt hen ikke for hånden i Danmark. Man kunne for de eksterne faktorerers vedkommende hævde, at de preussiske junkere stod med alle "aktiverne", og de danske godsejere med alle "passiverne", således at vi i 1800-tallets Danmark simpelt hen ikke havde "junkere" i betydningen en traditionel og privilegeret agrar elite, der kunne udøve et politisk og kulturelt hegemoni.²⁰ I stedet var der tale om en moderne økonomisk overklasse, hvis feudale arv blev en politisk belastning i forholdet til andre klasser og også var med til at splitte godsejerklassen internt. Godsejerne var for længst blevet elimineret som politisk klasse i Danmark, da det borgerlige demokrati etablerede sig, og det må uægtelig hævdes, at de ikke formåede at kompensere for dette forhold i deres politiske adfærd. Den udmærkede sig hverken ved taktisk fremsyn eller fleksibilitet, men det må vurderes på baggrund af, at betingelserne for at engagere sig i "den plebejiske interessekamp" med dens netværk af politiserede interesser afveg radikalt fra de betingelser, som de preussiske junkere kunne udnytte.

Komparationen med Preussen-Tyskland kan således medvirke til at forklare, hvorfor "intetsigende landjunkere" ikke var nogen dårlig karakteristik af 1800-tallets danske godsejere, og hvorfor de preussiske junkere til gengæld med succes kunne optræde som "herremennesker med demokratiske handsker".²¹ Men den viser også noget mere. Den viser de specifikke demokratiske træk i den danske samfundsstruktur, og den peger på den danske enevældes egalitære karakter som den historiske forudsætning herfor. Og endelig rejser den en række metodiske spørgsmål, som vil være knyttet til enhver komparation på tværs af nationale forskningstraditioner. De nuancer og forbehold, som vil være resultatet af de primære kildestudier i det hjemlige materiale, vil nemlig ofte fortone sig ved beskæftigelsen

med det fremmede materiale, hvor man i langt højere grad vil være henvist til de sekundære fremstillinger. Dermed forstærkes en risiko, der vil være et grundvilkår for al historisk forskning, nemlig risikoen for, at de ofte slående resultater beror på generaliseringer, som ikke kan stå for en nærmere prøvelse af kilderne. Det skaber, hvad man kunne kalde frugtbar tvivl, men også utryghed. Nærværende skitse har ikke været nogen undtagelse!

Niels Clemmensen

1. Et majorat er en båndlagt ejendom, der gik udelt i arv til den førstefødte. Besidderen af et majorat måtte ikke sælge eller pantsætte det, men havde kun ret til at nyde indtægterne. Majoratsgodser kunne være grevskaber, baronier eller stamhuse.
2. W.Haffner til H.Carlsen 24.1.1859, Arkivet på Gl. Køgegaard. H.Jensen: *Dansk Jordpolitik 1759-1919*, 2, 1945, s.324. Jvf. N.Clemmensen: Godsejernes organiserede politiske virksomhed under stænderforfatning og Junigrundlov, *Historie Ny rk.* XI, 1974, s. 51ff.
3. Se oversigt hos H.Schissler: Die Junker; H.-J.Puhle og H.-U.Weher, udg.: *Preussen im Rückblick*, 1980, s. 89-122. På dansk foreligger udmærkede introduktioner af T.B.Olesen: Mellem, frihed og enhed, og F.Mygind: Demokrati på preussisk, *Den jyske Historiker* Nr. 43-44, (temanummer om Tyskland), 1988, s. 30-76 og s. 78-125.
4. Ifølge *Statistisk Tabelværk* 1,2, 1837, s. XV var der i 1835 582 privilegerede hovedgårde, hvoraf en mindre del ikke opfyldte betingelserne for valgret til sæde-gårdsejernes valgklasse. A.Meitzen: *Der Boden und die landwirthschaftliche Verhältnisse des Preussischen Staates*, I, 1968, s. 539.
5. Tabellerne bygger på den offentlige hartkornsstatistik. Kun for 1850 foreligger der oplysninger om de enkelte store gårdes tilliggende og ejere. *Statistisk Tabelværk* II,6, 1852. For årene 1971 og 1910 er oplysningerne om sædegårdenes forhold hentet fra Anhang (tillæg) til *Hof- og Statskalenderen* 1872 og 1911.
6. Meitzen 1868 (se note 4), s. 531ff. Jvf H.Heffter: *Die deutsche Selbstverwaltung im 19. Jahrhundert*, 1969, s.327ff.
7. Den statistiske kategori "større ejendomme", omfattende ejendomme på over 12 td. htk., udgjorde i 1885 knap en sjettedel af hartkornet i Danmark og knap en femtedel på øerne, *St. medd.* 4,24,2, 1907, s. 88f. Den tilsvarende ejendomskategori er i den tyske statistik sat til 100 ha. og omfattede knap en fjerdedel af landbrugsarealet i Tyskland, knap en tredjedel i Preussen og omfattede godt 40 procent i de østlige preussiske provinser. (J.Conrad: *Agrarstatistische Untersuchungen, Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, N. F. 16, 1988, s. 134.) Selv om tællingsprincipperne ikke er

sammenlignelige, synes tendensen dog alligevel klar og må bl.a. hænge sammen med det meget forskelligartede forløb, som agrarreformerne fik i de to lande. Størstedelen af den danske godsbesiddelse forblev jo i modsætning til i Preussen bundet af fæstesystemet eller landboreformerne (se nedenfor).

8. E.Helmer Pedersen: Agrarbevægelsen, *Fynske Årbøger* IX, 1965-67, s. 211ff.
9. R.Koselleck: Staat und Gesellschaft in Preussen 1815-1848, H.-U.Weher, udg.: *Moderne deutsche Sozialgeschichte*, 1976, s. 56ff. 69ff.
10. Se oversigt hos H.-J.Puhle: Landwirtschaftliche Interessen und Landwirtschaftspolitik im deutschen Kaiserreich vor 1914, M.Vogt, udg.: *Gesellschaft und Wirtschaft in Deutschland und Ungarn vor dem ersten Weltkrieg*, 1989. Endvidere H.Harnisch: Zwischen Junkertum und Bürgertum, W.Jacobeit m.fl., udg.: *Idylle oder Aufbruch?*, 1990, s. 32ff.
11. H.Reif: *Westfälischer Adel 1770-1860*, 1979, s. 370ff.
12. V.Wählin: 10.Oktobereforeningen 1865-1870, *Historie Ny rk.* IX, 1971, s. 282ff.
13. N.Clemmensen: *Interesse og politik i dansk landbrug i*

det 19. årh., 1980, s. 117ff.

14. V.Dybdahl: *Partier og erhverv*, I, 1969, s. 87ff.
15. H.Rosenberg: Die Pseudodemokratisierung der Rittergutsbesitzerklasse, H.-U.Weher 1976 (se note 9), s. 296ff.
16. K.J.V.Jespersen: "Dristig skal sig Funken te, vil den vorde Lue", *Festskrift til Tage Kaarsted. Om Danmarks historie 1900-1920*, 1988, s. 147-164. Jvf samme forfatter: *Danmarks Riges Adel - en truet art, Folk og erhverv, tilegnet Hans Chr. Johansen*, 1995, s. 121ff.
17. E.P.Thompson: Patrician Society, Plebian Culture, *Journal of Social History* 1974, s. 397. Jvf. P.O.Christiansen: *A manorial world*, 1996, s. 286ff., om greverne på Giesegaard.
18. W.Haffner til H.Carlsen 27.12.1858, *Arkivet på Gl. Køgegaard*.
19. H.Vammen: Grundlaget for det moderne Danmark?, *Historisk Tidsskrift* 84, 1984, s. 34f.
20. Jvf. H.Schisslers overvejelser vedr. preussisk og engelsk aristokrati, H.Schisslers (se note 3), s. 112ff.
21. H.Rosenberg 1976 (se note 15), s. 302.

Margrete I. - Nordens frue og husbond

- en særudstilling tager form.

Ideen om udstillingen opstod i forbindelse med den store særudstilling "Viking og Hvidekrist" om Skandinavien og Europa i årene 800-1200, der blev til som et nordisk samarbejde, arrangeret af Nordisk Ministerråd. Publikumssuccesen i både Paris, Berlin og København ansporede til en efterfølger, og valget af emne til en jubilæumsudstilling bød sig nærliggende for: 600 året for Kalmarunionens indstiftelse i sommeren 1997. Det måtte da blive en udstilling, som Nordisk Ministerråd kunne støtte!

af Poul Grinder-Hansen, cand.mag., museumsinspektør, Nationalmuseet.

Formodningen viste sig at holde stik, da Nationalmuseet i 1994 henvendte sig til Ministerrådet med et forslag til udstillingen. Svaret blev positivt. Nationalmuseet indgik en kontrakt, som kort fortalt indebar, at vi fik overladt en pose penge sammen med ansvaret for at lave en stor international udstilling og med den forpligtelse, at vi skulle planlægge visningen af den i så mange af de nordiske lande, som det var muligt. Museumschef Niels-Knud Liebgott blev øverste ansvarlige chef, mens undertegnede som projektkoordinator fik det praktiske ansvar for, at der kom en udstilling ud af det. Jeg blev desuden redaktør af det katalog, som skulle akkompagnere udstillingen. Til opgaven har jeg haft i alt to års orlov fra min sædvanlige stilling som museumsinspektør ved Nationalmuseets middelalder- og renæssancesamling, fordelt over årene 1994-1996. Som bagland havde jeg en nordisk arbejdsgruppe med en faglig repræsentant fra det statslige hovedmuseum i hvert af de nordiske lande: Islands Nationalmuseum, Universitetets Oldsaksamling i Oslo, Statens historiska Museum i Stockholm og Museiverket i Helsingfors. Vi skrev sammen og mødtes ved i alt fem weekend-møder i løbet af de to år, hvor jeg kunne fremlægge forslag og modtage frugtbare kommentarer. De personlige kontakter har været meget

opløftende og givet projektet et ægte nordisk præg. En god optakt til arbejdet udgjorde et seminar i sensommeren 1994 på Kalmar slot med indbudte foredragsholdere fra Norden. Her kunne udstillingskoordinatoren få inspiration til både overordnede betragtninger og detaljer. Men størstedelen af arbejdet er foregået i København, og jeg har som udstillingskoordinator haft ret frie hænder i udformningen af indhold og udvalget af genstande.

Det afgørende var selvsagt at få styr på udstillingens indhold og disposition. Udgangspunktet var jo et jubilæum af politisk historisk karakter: kroningen af Erik af Pommern som konge over Danmark, Norge og Sverige 17. juni 1397. Den begivenhed kunne vi jo dårligt komme uden om, men ellers var der principielt frit slag. Man kunne måske tænke sig, at udstillingen alene skulle dreje sig om den politiske historie i Norden, men det stod fra begyndelsen klart, at en sådan udstilling ville have få chancer for at blive vellykket. Det er et udmærket emne til en bog, men en udstilling skal ikke være en bog, der er klistret op på væggene. Den skal først og fremmest give gæsterne en oplevelse ved at stille dem over for de levne, der er af datidens virkelighed. For den politiske histories vedkommende er de bevarede kilder især dokumenter, og det er utroligt

spændende at se diplomerne på pergament med store hængende segl under - vel at mærke de første tre-fire stykker. Herefter daler interessen stærkt, kan jeg sige af personlig erfaring efter i 1995 at have besøgt særudstillingen om "Heinrich der Löwe" i Braunschweig, der fremlagde dokument på dokument med ægte germansk grundighed. Vores udstilling skulle ikke falde i samme grøft. Udstillingsgenstandene skulle frembyde et varieret udvalg med mulighed for mange forskellige oplevelser. Fra de politiske begivenheder skulle udstillingen derfor brede sig ud til en skildring af middelalderens kultur i perioden. Her var der et rigt og broget materiale at vise.

Det tidsafsnit, som udstillingen skulle omhandle, blev bestemt med hensyn til både den politiske historie og kulturtræk. Hvis man udelukkende så på den politiske historie, kunne man måske ønske at føre Kalmarunionen til dørs og lade udstillingen slutte i 1521, hvor Christian 2. effektivt likviderede unionens sidste chancer ved det stockholmske blodbad. Men kultur- og stilhistorisk ville det indebære, at udstillingen ville komme til at inkludere det kolossale senmiddelalderlige materiale og den tidlige renæssance, som er meget forskellig fra det billede, man møder i 1300-tallet og i årene omkring 1400. Vi valgte derfor et andet kronologisk slutpunkt ved 1450, da unionen første gang - og som det skulle vise sig uopretteligt - gik i opløsning, idet Sverige efter Christoffer af Bayerns død i 1448 havde valgt Karl Knutsson Bonde som konge, mens Danmark og Norge valgte oldenburgeren Christian I. Det konfliktstof, der betød unionens endeligt, var allerede på plads i denne tid, og vi kunne da opnå det kulturelle helhedsindtryk for udstillingens gæster, som vi tilstræbte. I den anden retning satte vi først grænsen til o. 1350, men indså efterhånden, at det var nødvendigt at gå tilbage til året 1319, da den første nordiske union tog form, idet drengen Magnus

Eriksson blev konge over både Norge og Sverige. Her lå - mente vi - en kim til det, der i århundredets slutning blev til Kalmarunionen.

Udstillingens titel var længe genstand for overvejelser. Vi var godt klar over, at en udstilling med titlen "Kalmarunionen" næppe ville have den brede appel til et moderne nordisk publikum - undtagen måske i selve byen Kalmar, der i 1997 gennemfører et omfattende festivalprogram med udgangspunkt i unionstiden og endda har fået lov til at markedsføre sig som "Nordens hovedstad 1997". I stedet måtte udgangspunktet være den hovedsiddelse, der stod bag unionen og sikrede dens succes, kong Valdemar Atterdags yngste datter, dronning Margrete I. (1353-1412). Hendes usædvanlige karriere og den betydning, som hendes personlige indsats må tillægges for begivenhedernes gang, gør det berettiget at lade denne kvindesiddelse stå i fokus for udstillingen. Tidsafgrænsningen forholder sig også til Margretes personlige historie, fra 1319, da hendes vordende svigerfar bliver norsk-svensk konge, og indtil 1448, da hendes (adoptiv)datters søn Christoffer af Bayern dør som sidste led i hendes nordiske dynasti.

Margrete skulle således være første del af titlen, men hvad skulle komme herefter? "Margrete I. og hendes tid", "Margrete I. Kvinden der samlede Norden" eller, som en svensk kollega foreslog: "Margrete og drengene" (hun havde det jo med at regere på mindreårige drenges vegne)? Der var et ønske om, at ordet "Norden" skulle indgå i titlen. Valget faldt til sidst på "Nordens frue og husbond" med undertitlen "Kalmarunionen 600 år". Margrete var i 1387 efter sin søn Olufs død blevet hyldet på Skånes landsting som fuldmægtig frue og husbond og hele riget Danmarks formynders. Hun kunne nemlig ikke med ret kalde sig dronning af Danmark, idet hun ikke

1066 Tidsskrift for Historisk Forskning

Indholdsoversigt I I. - 26. årgang (1981 - 1996)

I 1981 udsendte 1066 en indholdsfortegnelse for de første 10 år af bladets eksistens. Her følger en oversigt over indholdet for de næste 16 år. For hver enkelt artikel og anmeldelse angives årgang og nummer, årstal samt sidetal. Oplysninger i skarp parentes er redaktionelle kommentarer. Ingen artikel er omtalt mere end et sted i listen. Hvis en artikel omfatter to perioder, er den anbragt under den periode, der behandles mest indgående. Rubrikken "Flere perioder" omfatter således kun de artikler, der enten dækker mere end to perioder eller dækker to perioder i lige høj grad.

I. Artikler og faglig orientering

Oldtiden

- Fuglsang-Damgaard, Carl: Kejseren og den romerske grænsepolitik, 20:3 (1990), s. 25 - 35
- Jacobsen, Torsten Cumberland: Varuslaget til revurdering, 26:1 (1996), s. 12 - 27
- Krasinikoff, Jens A.: Arbejde, miljøforandring og grænser - en landskabshistorisk undersøgelse af oldtidens Attika, 25:4 (1995), s. 20 - 28
- Kræmmer, Michael: Antikken, slaverne - og formationsteorien, 16:6 (1986), s. 3 - 19
- Madsen, Carsten og Petersen, Jens Åge S.: Kvindens rolle som vogter i Platons "Staten", 20:2 (1990), s. 12 - 17
- Mouritsen, Henrik: Pompeii - et romersk demokrati?, 22:1 (1992), s. 3 - 11
- Skydsgaard, Jens Erik: Det romerske slaveris afvikling, 13:4 (1983), s. 3 - 15

Middelalderen - Verden

- Christensen, Stephen Turk: 1400-tallets eurocentrisme - en skitse, 25:3 (1995), s. 13 - 21
- Christensen, Stephen Turk: Den grusomme og ædle tyrker, 13:3 (1983), s. 3 - 20
- Dreijer, Matts: Norra Östersjörummets äldsta historia, 13:5 (1983), s. 21 - 31
- Engell, Rolf: Vikingekspansionen 789 - 1035, 21:3 (1991), s. 25 - 35
- Jensen, Kurt Villads: Kristne og islamiske fællesskaber i middelalderen, 22:3 (1992), s. 3 - 12
- Matzon, Ea Stevns: De stærke kvinder [Om gotlandske og islandske kvinder i vikingetid og tidlig middelalder], 15:4 (1986), s. 3 - 14
- Petersen, Frank: Yung-lo ekspeditionerne 1405 - 1453 [Om kinesisk udenrigspolitik], 15:3 (1985), s. 3 - 15
- Simonsen, Jørgen Bæk: Julefred - og ufred. Om de kristnes opfattelse af den islamiske ekspansion i Palæstina i 620'erne og 630'erne, belyst gennem samtidige juleprædikener, 19:5-6 (1990), s. 28 - 31

Middelalderen - Danmark

- Etting, Vivian og Werdelin, Gitte: Utrykte kilder til Christian den Førstes historie, 11:5-6 (1982), s. 25 - 39
- Hoff, Annette: Landskabslovene, 11:2 (1981), s. 3 - 9
- Korff, Knud E.: Erik af Pommerns privilegiepolitik, 26:3 (1996), s. 13 - 23
- Nielsen, Betty Nørgaard: Historien om Ermegaard. En biografisk og kvindehistorisk studie over Ermegaard Eggensdatter Frille, en fynsk adelskvinde i 1400-tallet, 18:5-6 (1989), s. 16 - 26

- Severin, Anne: Fattigdom og socialforsorg o. 1500, 17:5-6 (1987), s. 31 - 40
- Svendrup, Torben: Birger Gunnensen. Om valget af ærkebiskop Birger Gunnensen i 1497, 15:5-6 (1986), s. 19 - 27

16. - 18. århundrede - Verden

- Andersen, Dan H.: DFVWI JX LV TYOQ. Koder og kodesprog i 1700-tallets diplomatiske korrespondance, 22:1 (1992), s. 21 - 35
- Eliassen, Finn-Einar: Om Nibe, Norge og utkantens urbanisering [Om urbaniseringsmønstreret i Danmark, Norge og andre dele af Europa], 25:2 (1995), s. 3 - 14
- Fabricius, Johannes: Syphilus - den dystre fårehyrde [Om den syfilitiske epidemi], 21:4 (1991), s. 3 - 13
- Hermann, Arne J.: En Huguenot-Krønike, 20:3 (1990), s. 17 - 24
- Kirkebæk, Mads: Sådan er kineserne! En diskussion af to tidlige danske opfattelser af Kina og kineserne, 23:3 (1993), s. 3 - 12
- Mattsson, Bente: Diplomati og revolution. Forbindelsen mellem det revolutionære Frankrig og Danmark i 1790'erne - belyst ved opretholdelsen af den danske diplomatiske repræsentation i Paris, 18:1 (1988), s. 3 - 14
- Mentz, Søren: Opdagelsen af søvejen til Asien. Mål og portugisiske motiver 1415 - 1498, 25:1 (1995), s. 15 - 27

16. - 18. århundrede - Danmark

- Aggeboe, Lars: Fynske landeveje ca. 1560 - 1645, 18:4 (1988), s. 17 - 27
- Beyer, Jens Chr.: Christian den Andens landflygtighed, 13:2 (1983), s. 3 - 18
- Bregnsbo, Michael: Brev til kongen [Om suppliker], 24:1-4 (1994), bagsiderne
- Degn, Ole: Bundet til jorden - eller ej? Mobiliteten i stavnsbåndstiden set ud fra folketællinger fra 1769 og 1787 fra et vestjysk sogn, 18:5-6 (1989), s. 33 - 42
- Frandsen, Karl-Erik: Christian V's matrikel 300 år, 18:4 (1988), s. 3 - 13
- Hansen, Bente Dahl: Betler eller almisselem. Studier i offentlig fattigforsorg i Sjællands stifts landsogne 1708 - 1802, 11:4 (1981), s. 3 - 11

- Hansen, Søren Meyer: Kurantbanken og det københavnske erhvervsliv ved midten af 1700-tallet, 17:2 (1987), s. 3 - 21
 - Hyttel, Anders: Dansk udenrigshandel og handelsbalance 1640 - 1740, 19:3 (1989), s. 10 - 18
 - Hægstad, Arne: Mål og vægt. Nogle træk af den legale metrologis historie i Danmark før 1683, 13:1 (1983), s. 21 - 29
 - Jakobsen, Per: Den "adfærdsvanskelige" bisp. Om Jens Andersen Bældenak og biografien som genre, 21:4 (1991), s. 14 - 22
 - Mikkelsen, Jørgen: En by i provinsen. Studier i det økonomiske og sociale liv i Skælskør i 1700-tallet, 16:4 (1986), s. 3 - 16
 - Mikkelsen, Jørgen: Ved vejs ende [Om dansk vejhistorie], 23:1-4 (1994), bagsiderne
 - Mørch, Jens-Ivar Sonne: Tilbage til kilderne. Religionsfrihed i Danmark 1660 - 1685, 22:4 (1993), s. 3 - 15
 - Olden-Jørgensen, Sebastian: Generalfiskal Søren Kornerup - en af absolutismens uheldige høge. En moralsk fortælling, 22:2 (1992), s. 13 - 25
 - Olden-Jørgensen, Sebastian: Poesi og politik [Om poesi under den tidlige enevælde], 26:1-4 (1996), bagsiderne
 - Rask, Sven: Bondestandens sociale degradering omkring 1600 - en detailundersøgelse af kirkeværgernes formindskede indflydelse, 12:5 (1982), s. 3 - 17
 - Rasmussen, Birte Ludovica: Bydemænd og bedekoner i lyst og nød - om danske begravelseskikke fra reformationen til Christian den Femte, 24:3-4 (1994), s. 40 - 44
 - Weesch, Bjarne: Da Holger og konen sagde ja til ridefogedens tilbud. En undersøgelse af amtstuens skatte- og afgiftsoprævning på det falsterske krongods i perioden fra o. 1680 til 1718, 23:2 (1993), s. 3 - 11
- ### 19. århundrede - Verden
- Holten, Birgitte: Brasilien og den danske søfart i begyndelsen af det 19. århundrede, 26:1 (1996), s. 3 - 11
 - Jensen, Jørgen Holck: Borgerskab og liberalisme i Tyskland 1848 - 1871, 17:5-6 (1987), s. 3 - 21
 - Morville, Jesper: Victoriansk kulturkritik - John Ruskin. Et palads af krystal, 21:1 (1991), s. 3 - 16
 - Papanicolaou-Christensen, Aristeia: Danske rejsende i Grækenland i det 19. århundrede, 24:2 (1994), s. 14 - 19

19. århundrede - Danmark

- Bjerrum, Merete: Da psykiatri blev en videnskab. Om baggrunden for, at psykiatrien i løbet af 1800-tallet blev en del af lægevidenskaben, 26:2 (1996), s. 14 - 24
- Bregnsbo, Michael: Stemninger og tilstande i Danmark under krigen 1807 - 14. Belyst ved prædikener, 24:2 (1994), s. 20 - 29
- Bundsgaard, Inge: Grundtvigianismen og Indre Mission. Religiøse vækkelsesbevægelser og lokalsamfundet 1870 - 1914 belyst ved eksempler fra Sydøstjylland, 14:3 (1984), s. 3 - 26
- Doktor, Ib: Sdr. Stenderup andelsmejeri 1894 - 1914, 19:2 (1989), s. 12 - 22
- Furdal, Kim: Slavekrigen i Thyregod sogn 1848, 21:1 (1991), s. 17 - 22
- Harnow, Henrik: Tekstilfabrikker i Odense 1835 - 1935 - et forsøg på at opstille en fabrikstypologi, 20:1 (1990), s. 3 - 12
- Hertz, Michael: Sundhedskollegiet og den centrale medicinalforvaltning i Danmark, 26:4 (1996), s. 14 - 24
- Jeppesen, Paw Stylsvig: Fra fæstebonde til prioritetsbestyrer. Studier i finansieringen af selvejekøbene i 1800-tallet, 23:2 (1993), s. 12 - 22
- Juelstorp, Søren: Orla Lehmann. Et portræt af Danmarks første professionelle politiker, 20:3 (1990), s. 3 - 16
- Jørgensen, Steffen Elmer: Sjælekamp og udvandring. Om religiøse og materielle motiver bag mormonudvandringen fra Lolland-Falster og Møn i tiden 1851 - 1871, 24:1 (1994), s. 13 - 21
- Klemmensen, Kirsten: Økonomiske problemer ved slaveriets ophævelse [Om slaveriet på De dansk vestindiske øer], 16:5 (1986), s. 23 - 31
- Kristensen, Tove M.: Bornholmerens husmandslov, 23:2 (1993), s. 23 - 31
- Lohfert, Elsebeth: Skotøjsindustrialiseringen i Danmark 1870 - 1906, 16:2 (1986), s. 3 - 14
- Mikkelsen, Jørgen: Den sidste Studehandel. Baltisk-dansk kornhandel omkring 1800, belyst gennem en usædvanlig skiftesag, 23:4 (1994), s. 19 - 28
- Ousager, Steen: DSB - en hovsalsønsning?, 22:2 (1992), s. 26 - 36
- Pedersen, Jan: Burmeister & Wain og mælkecentrifugen 1881 - 1910 - dengang vi lærte at skumme fløden, 23:1 (1993), s. 12 - 22
- Petersen, Holger Munchaus: Dette flydende palads dampskibet "Copenhagen", 14:5 (1984), s. 27 - 39

- Reilly, Caroline: Occupational disease in Denmark 1840 to 1914, 19:1 (1989), s. 19 - 26
- Saxtorph, Henrik: Københavns søforsvar 1807, 21:2 (1991), s. 22 - 32
- Sietam, Tom: Våbnene, finanserne og politikerne
- Udviklingen op til 1864, 18:3 (1988), s. 3 - 12

20. århundrede - Verden

- Andersen, Per Thyge: Sporten i Det tredje Rige, 13:1 (1983), s. 3 - 12
- Bak-Hansen, Mogens: Kampen om historien [Om moderne polsk historie], 25:1-4 (1995), bagsiderne
- Christensen, Stephen Turk: Tyrkiets islamister fejrer morgenluft. Partiet "Refah" og de tyrkiske suppleringsvalg 25/12 1994, 24:3-4 (1994), s. 15 - 26
- Frandsen, Steen Bo: USA's Italienspolitik 1943 - 1949, 15:5-6 (1986), s. 3 - 13
- Graff, Bent: Mellemøstkonflikten set fra Det hvide Hus. Præsidentielle initiativer til en samlet fredsløsning på den arabisk-israelske konflikt 1973 - 88, 21:2 (1991), s. 3 - 18
- Gram, Gerda: Rigsrådsforhandlingerne i Norge 1940, 12:3 (1982), s. 3 - 15
- Hansen, Lis og Nielsen, Dorte Bech: Borgere i bevægelse. En undersøgelse af udviklingen i de senere års borgerprotester i Vesttyskland, med særlig vægt på initiativer inden for miljøområdet, 17:1 (1987), s. 3 - 22
- Harder, Thomas: Mænd af ære [Om den italienske mafia], 22:4 (1993), s. 16 - 27
- Hjeile, Benedicte: Moderniseringsprocessen i Indien - set i nyt lys, 20:2 (1990), s. 3 - 11
- Hornshøj-Møller, Stig: En besættelse. Et essay om brugen af film som historisk kildemateriale [Om "Der ewige Jude" m.v.], 24:2 (1994), s. 3 - 13
- Jacobsen, Per: Jugoslavien - fra opbrud til kaos, 21:3 (1991), s. 17 - 24
- Jensen, Keld Hastrup: Udviklingen i Polen 1956 - 1971, 14:1 (1984), s. 3 - 22
- Jensen, Lis m.fl. (Lene Steenstrup og Henrik Lund): USA's udenrigspolitik efter 1945, 14:3 (1984), s. 27 - 39
- Kierkegaard, Jens Jacob: Nordisk forsvarssamarbejde i stormagternes skygge. Spørgsmålet om en fællesnordisk forsvarspolitik 1933 - 1939 og dets kildegrundlag, 18:5-6 (1989), s. 43 - 55
- Korff, Knud E.: Brug og misbrug af historien - nogle aspekter til belysning af den tyske inter-

vention i Den spanske Borgerkrig, 26:4 (1996), s. 3 - 13

- Mackintosh, Jette: Politik, kultur og religion i et indvandrersamfund. Hvordan forskelle i immigranternes danske baggrund resulterede i en forskellig reaktion på assimilationens påvirkninger [Om dansk indvandring til to amerikanske nabolandsbyer], 23:4 (1994), s. 3 - 10

- Nørlund, Irene: Vietnam i TV. Vietnamkrigens historie mere end Vietnams historie, 16:3 (1986), s. 3 - 12

- Odgaard, Ole: Kinas landdistrikter: Økonomien halter og utilfredsheden stiger, 20:4 (1990), s. 3 - 9

- Pedersen, Claus: Det spanske socialdemokrati i begyndelsen af 30'erne, 12:1 (1982), s. 14 - 29

- Pelt, Mogens: Politik og tobak. Grækenland 1922 - 1941, 18:5-6 (1989), s. 3 - 15

- Schmidt, Regin: FBI og politisk intolerance i USA: The Red Scare 1919 - 1920, 25:3 (1995), s. 3 - 12

- Toftekær, Tim: Katyn-affæren, 17:3 (1987), s. 3 - 20

- Toftekær, Tim: Katyn 1987 - 95, 25:1 (1995), s. 3 - 14 og 25:2 (1995), s. 25 - 31

- Østergaard, Uffe: Aux larmes citoyens. Kampen om den symbolske repræsentation af den republikanske arv i fransk politik, 19:5-6 (1990), s. 3 - 17

20. århundrede - Danmark

- Andersen, Steen M.: 40 år siden - og hva' så? Et causeri om 40-året for Danmarks befrielse, 15:2 (1985), s. 17 - 23

- Bengtsson, Flemming: Legenden om Det radikale Venstre [Om partiets dannelse], 12:4 (1982), s. 15 - 24

- Christensen, Jens Ole: Eksistensforsvar eller neutralitetsforsvar? Forsvarsdebatten 1908 - 09 og dens forudsætninger, 24:3-4 (1994), s. 27 - 39

- Dragsbo, Peter: Den økologiske by - i lidt historisk perspektiv [Om haveforeninger m. m.], 19:5-6 (1990), s. 18 - 27

- Federspiel, Søren: Tømmerfagets udvikling 1883 - 1983, 14:2 (1984), s. 22 - 29

- Hansen, Bo: Danske landarbejdere i efterkrigstiden, 16:3 (1986), s. 19 - 31

- Høyrup, Lise: Barselshvile - pligt, ret eller illusion?, 20:2 (1990), s. 18 - 32

- Jacobsen, Erik: Kirke og stat under besættelsen. Den folkekirkelige ordnings funktionsduelighed

belyst ud fra erfaringerne 1940 - 45, 22:1 (1992), s. 12 - 20

- Jacobsen, Erik: Sovjetunionen og Danmarks Frihedsråd 1944, 13:5 (1983), s. 3 - 20

- Jørgensen, Bent Raymond: Danmark som handelspolitisk småstat 1929 - 1933, 19:4 (1989), s. 8 - 18

- Kolstrup, Søren: Den fælles, vederlagsfrie skole. Kampen om købstadsskolerne 1900 til 1920 med udgangspunkt i Nakskov og Horsens, 25:2 (1995), s. 15 - 24

- Steenberg, Henrik: Danske spillefilm under besættelsen - samtidens vurdering, 26:2 (1996), s. 3 - 13

- Sværrild, Poul: Bolignød og skolegang [Om problemerne vedr. urbanisering af en københavnsk forstadskommune], 13:3 (1983), s. 21 - 31

- Zalewski, Barbara: Det muliges rammer. Dansk Røde Kors under 2. verdenskrig, 22:2 (1992), s. 3 - 12

Flere perioder

- Andersen, Erik André: De baltiske lande - Estland, Letland og Litauen, 21:3 (1991), s. 3 - 16

- Bech, Birgith og Dyrhagen, Lilian: Kvinders udvandring til USA, 14:2 (1984), s. 3 - 15

- Christensen, Lars K.: Smeden og maskinen - et bidrag til diskussionen om industrialiseringen og arbejdets historie [Om københavnske maskinarbejdere ca. 1890 - 1914], 24:3-4 (1994), s. 3 - 14

- Christiansen, Inge og Schaltz, Ulla: Transsylvanien - et bidrag til historien om etniske grupper i Østeuropa, 25:3 (1995), s. 22 - 30

- Dübeck, Inger: Indvandrere i ældre dansk ret, 18:2 (1988), s. 3 - 16

- Frydendahl, Knud: Vejrhistorie, 16:5 (1986), s. 3 - 15

- Helge, Nynne: Kampen om sjælene. Folkekirkens plads i københavnske arbejderfamiliers liv omkring århundredskiftet, 23:1 (1993), s. 3 - 11

- Jensen, Carsten S.: Reformationen set bagfra!, 20:4 (1990), s. 17 - 27

- Juelstorp, Søren: H.C. Ørsted og danskheden - dengang og nu, 19:1 (1989), s. 4 - 16

- Lind, Gunner: Dansk industrilokalisering [1700 - ca. 1914], 11:5-6 (1982), s. 3 - 24

- Løvstad, Sigfred: Fotografiet i 150 år. 1839 - 1989, 19:5-6 (1990), s. 32 - 39

- Sanders, Hanne: Nationalisme i teori og praksis, 20:1 (1990), s. 17 - 22

- Vasstrøm, Annette: Nyboder - Træk af livsformen i en etatskultur, 12:6 (1983), s. 9 - 17

Metode, teori og historiografi

- Andersen, Erik Holst: Tendenser og perspektiver i den nordiske middelalderforskning, 17:1 (1987), s. 23 - 28

- Bersan, Steen: Massemediernes magt og afmagt, 16:1 (1986), s. 3 - 20

- Bjørn, Claus: Danske historiske tidsskrifter - retrospektivt betragtet, 26:3 (1996), s. 27 - 30

- Bonde, Hans: Maskulinitetsforskning med idræt som eksempel, 26:3 (1996), s. 3 - 12

- Damsholt, Torben: Holberg og historien, 14:4 (1984), s. 3 - 11

- Fabricius-Møller, Jes: Den økohistoriske udfordring - en kommentar, 23:4 (1994), s. 16 - 18

- Floto, Inga: Dublik til Birgitta Odén [Om paradigmebegrebet], 11:2 (1981), s. 14

- Furdal, Kim: Fjeldstedgården - anvendelse af teori, 17:4 (1987), s. 9 - 17

- Helge, Morten: Paradigmeteorien indhold og muligheder, 14:4 (1984), s. 12 - 31

- Henningsen, Peter: Bølgende agre af gyldent korn. Kornavlsideologien i dansk landbrugs historie, 25:4 (1995), s. 3 - 19

- Jørn, Ole: Italiensk historiografi efter 1945, 12:2 (1982), s. 3 - 8

- Kjærgaard, Thorkild: Økohistorie, 23:4 (1993), s. 11 - 15

- Odén, Birgitta: Paradigmebegreppet inom historiografi [Replik til Inga Floto], 11:1 (1981), s. 28 - 31

- Possing, Birgitte: Strøtanker om at skrive historisk biografi. Et essay, 24:1 (1994), s. 3 - 12

- Poulsen, Martin: Kaos, kriminalitet og konjunkturen, 23:3 (1993), s. 13 - 24

- Rasmussen, Stig G.: Nogle overvejelser om lokalhistorie, 12:4 (1982), s. 3 - 14

- Skovgaard-Petersen, Inge: Saxos historiesyn, 17:3 (1987), s. 21 - 27

- Stolten, Hans Erik Jakobsgaard: Historien om Sydafrika. Forskningen i apartheids rationalitet - et historiografisk indblik, 22:2 (1992), s. 13 - 26

- Strachan, Christian C.: Prosopografi. En redegørelse for den prosopografiske metode og dens problemer, 11:2 (1981), s. 15 - 23

- Svendrup, Torben: Om kulturhistorie, 17:4 (1987), s. 3 - 8

- Thorsen, Niels: Fra demokrati til bureaukrati. Fra handlekraft til forvaltning: En læsning af Woodrow Wilsons bidrag til moderne statsteori, 18:7, 11:3 (1981), s. 17 - 31

Museer, restaurering og fredning

- Barfod, Jørgen H.: Frihedsmuseet, 12:5 (1982), s. 18 - 27

- Christensen, J.L. Østergaard: Museet for Holbæk og omegn, 12:4 (1982), s. 25 - 31

- Hoff, Annette: Landbrugsmuseet i Ringsted, 12:6 (1983), s. 18 - 23

- Hvidberg, Ena: Bevaring er andet - og mere - end fredning, 18:3 (1988), s. 23 - 31

- Jensen, Jacob B.: Industrimuseet i Horsens, 12:3 (1982), s. 22 - 27

- Jensen, Vivi: Slotsmuseet Koldinghus, 12:1 (1982), s. 3 - 7

- Korsgaard, Peter: Bymodel Holbæk, 16:2 (1986), s. 21 - 29

- Meesenburg, Horst: Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg, 12:2 (1982), s. 27 - 31

- Nielsen, Grete Gunnar: Den grimme ælling - igen en smuk svane. Om restaureringen af Selsø slot, 14:1 (1984), s. 23 - 30

- Ventegodt, Ole: Holmens historiske modelsamling, 14:5 (1984), s. 3 - 18

Præsentation af forskningsprojekter

- Feldbæk, Ole: Dansk identitetshistorie, 19:2 (1989), s. 3 - 11

- Møller, Anders Monrad: Toldhistorie - hvorfor og hvordan?, 17:5-6 (1987), s. 51 - 59

- Ottosen, Randi: Huguenotternes historie - et fælleseuropæisk forskningsprojekt, 20:4 (1990), s. 10 - 16

- Sverriid, Poul og Magnussen, Lisbeth: Barfodshistorie i lokalsamfundet [Om socialt boligbyggeri i Hvidovre i 1950'erne], 17:4 (1987), s. 18 - 26

- Østergaard, Steen: Sdr. Stenderup - en del af et sogneprojekt [Om indsamling og bearbejdning af materiale vedr. en sognekommune], 18:2 (1988), s. 19 - 26

Præsentation af institutioner, selskaber, forlag m. v.

- Bjørn, Claus: Landbohistorisk Selskab, 15:3 (1985), s. 19 - 24

- Christensen, Merete: Selskabet for dansk jødisk historie, 11:3 (1981), s. 32 - 34

- Henningsen, Lars N.: Historisk Samfund for Sønderjylland, 16:1 (1986), s. 25 - 29
- Jensen, Jørgen Steen: Kildeskriftselskabet, 15:1 (1985), s. 21 - 25
- Skovgaard-Petersen, Vagn: Institut for dansk Skolehistorie, 11:2 (1981), s. 24 - 27
- Thomsen, Jørgen: Odense Universitetsforlag, 15:2 (1985), s. 24 - 28
- Westh, Jan René: Ordenshistorisk Selskab, 20:2 (1990), s. 33 - 34

Historieundervisning og -formidling

- Bjørneboe, Lars: Udarbejdelse af undervisningsmateriale til historie [i gymnasiet], 12:3 (1982), s. 16 - 21
- Ehlers, Mette: Illustrationer, mere end blikfang, 21:1 (1991), s. 23 - 33
- Feldbo, Olav m.fl. (Ingelise Andersen, Otto B. Christiansen, Jette Christensen og Anders Hundahl): Historiebøger i gymnasiet, 15:1 (1985), s. 3 - 20
- Frandsen, N.H.: Undervisningsplancher [Om samlingen på Danmarks Pædagogiske Bibliotek], 16:1 (1986), s. 30 - 31
- Hundahl, Anders: Den radikale historikertradition - i gymnasiet. Om traditionen i de nyeste historiebøger for gymnasiet, 16:6 (1986), s. 20 - 23
- Lausch, Bente: Gymnasieelevers forhold til gymnasiet og historiefaget, 12:2 (1982), s. 9 - 26
- Rechnitzer, Vibeke: Interaktiv video i humaniora, 19:3 (1989), s. 19 - 27
- Seidelin, Jørgen: Historie i fjernsynet, 17:5-6 (1987), s. 22 - 30
- Stavnsbjerg, Helge: Historie på seminarier, 12:6 (1983), s. 3 - 8

Historikeres uddannelse og beskæftigelse

- Andersen, Steen M.: Pædagogikum - endnu en gang, 13:1 (1983), s. 13 - 20
- Drewsen, Mæve: En historiker i erhvervslivet, 15:3 (1985), s. 16 - 18
- Hansen, Finn Kjerulff: At være historiker ... og at turde så meget andet, 18:4 (1988), s. 14 - 16
- Mortensen, Finn: Studieordninger - et organiseret kaos, 15:4 (1986), s. 15 - 26
- Nissen, Henrik S.: Uddannelse i teori og praksis, 14:6 (1985), s. 3 - 12
- Staur, Carsten: Historie eller beskæftigelse?, 11:3 (1981), s. 35 - 40

Diverse

- Bagge, Povl: Kilder i privateje, 11:4 (1981), s. 12 - 16
- Frandsen, N.H.: "- og alt det der" [I anledning af 1066's 25-års jubilæum], 26:2 (1996), s. 25 - 28
- Gøbel, Erik og Oxenbøll, Erik: EDB og historie, 11:1 (1981), s. 11 - 27
- Hellesen, Jette Kjørulff og Tuxen, Ole: Historisk atlas over Danmark, 13:4 (1983), s. 16 - 24
- Lind, Gunner: EDB uden tal: en status over historikerens muligheder, 20:1 (1990), s. 23 - 32
- Olsen, Poul Erik: Friere adgang til Statens Arkiver. En orientering om de nye regler for arkivtilgængelighed, 23:1 (1993), s. 26 - 29
- Sevaldsen, Jørgen: Møde i grænselandet: Historien og sprogfagene, 11:3 (1981), s. 3 - 16
- Steinmark, Charlotte m.fl. (Per Vingaard Klüver og Lars K. Christensen): Nyt netværk om historie og informationsteknologi, 26:1 (1996), s. 31
- Søndergaard, Hans-Micael: Redaktionelt gennem 25 år 1971 - 1996, 26:2 (1996), s. 28
- Theisen, Michael: Undervandsarkæologi, 14:5 (1984), s. 19 - 26

II. Anmeldelser

Bøger

- Adriansen, Inge og Doege, Immo: Dansk eller tysk? Billeder af national selvforståelse i 1920 (Kim Furdal), 23:1 (1993), s. 30 - 31
- Andersen, Aage m.fl.: Festskrift til Troels Dahlerup (John Christensen og Henrik Stevnsborg), 16:4 (1986), s. 17 - 20
- Bisgaard, Lars: Tjenesteideal og fromhedsideal. Studier i adelens tænke måde i dansk senmiddelalder (Susanne Vogt), 19:4 (1989), s. 19 - 23
- Bjørn, Claus: Bonde Herremand Konge. Bonden i 1700-tallets Danmark (Margit Mogensen), 12:1 (1982), s. 8 - 13
- Boje, Per og Jespersen, Knud J.V.: Frugten vokser frem ... Træk af Odense Universitets historie 1966 - 1991 (Michael Bregnsbo), 22:3 (1992), s. 27 - 30
- Bolvig, Axel: Kirkekunstens storhedstid. Om kirker og kunst i Danmark i romansk tid (Anders Leegaard Knudsen), 22:4 (1993), s. 28 - 30
- Bregnsbo, Michael: Gejstlighedens syn på samfund og øvrighed 1775 - 1800, belyst ved trykte prædikener og taler (Kai Verner Nielsen), 23:3 (1993), s. 26 - 27

- Casas, Bartolomé de las: Indianermassakren (Niels Steensgaard), 11:2 (1981), s. 9 - 13
- Christiansen, Erik og Manniche, Jens Chr.: Historiens ansigter (Michael Bregnsbo), 21:4 (1991), s. 28 - 30
- Christiansen, Niels Finn: Hartvig Frisch. Menne-sket og politikeren. En biografi (Anders Holm Rasmussen), 24:3-4 (1994), s. 45 - 48
- Due-Nielsen, Carsten og Petersen, Nikolaj(red.): Adaption & Activism. The Foreign Policy of Den-mark 1967 - 1993 (Mogens Bak-Hansen), 26:2 (1996), s. 29 - 30
- Egeberg, Klaus: "Til oplivelse af historisk sans" (N.H. Frandsen), 14:2 (1984), s. 30 - 31
- Ehnmark, Anders: Paladset [Om Italien] (Carsten Juhl), 11:4 (1981), s. 17 - 25
- Etting, Vivian: Margrethe den Første (Anders Leegaard Knudsen), 17:3 (1987), s. 28 - 31
- Feldbæk, Ole: Tiden 1730 - 1814, Danmarks Historie, bd. 4 (Erik Gøbel), 13:6 (1984), s. 3 - 10
- Fladby, Rolf og Winge, Harald (red.): Søkelys på lokalhistoria (Hjejil Resen Steenstrup), 11:5-6 (1982), s. 40
- Frandsen, Niels H.: Dansegilde og mordbrand (Lisbeth Ulsøe), 26:4 (1996), s. 29 - 30
- Hansen, Mogens Herman: Hvor ved vi det fra? Om kilderne til det athenske demokrati (Anders Holm Rasmussen), 23:3 (1993), s. 25
- Heiberg, Steffen: Christian 4. Monarken, menne-sket og myten (Leon Jespersen), 18:5-6 (1989), s. 27 - 32
- Heiberg, Steffen: Enhjørningen Corfitz Ulfeldt (Sebastian Olden-Jørgensen), 24:1 (1994), s. 22 - 23
- Helleberg, Maria: Fremmede naboer. En europæ-isk erfaring rigere. Polens historie (Mogens Bak-Hansen), 24:2 (1994), s. 30
- Helleesen, Jette Kjærulff og Tuxen, Ole (red.): Historisk Atlas Danmark (Bo Fritzboeger), 19:3 (1989), s. 3 - 9
- Historikergruppen Fempas: Det arbejdende folks kulturhistorie, bd. 1 - 2 (Annette Vasstrøm), 18:3 (1988), s. 17 - 22 og 19:4 (1989), s. 3 - 7
- Hvidt, Kristian: Christiansborg bag kulisserne (Mogens Bak-Hansen), 24:3-4 (1994), s. 49
- Hyltdoft, Ole: Københavns industrialisering 1840 - 1914 (Jacob B. Jensen), 15:5-6 (1986), s. 28 - 32
- Ilseø, Grethe og Prange, Knud: Underdanigst pro memoria! Indberetninger til amtmænd på Sjælland med Møn, Lolland - Falster og Bornholm 1720 - 1860 (Michael Bregnsbo), 23:4 (1994), s. 29 - 30
- Jacobsen, Hans A.: Fra Ullbricht til Honecker. Kilder til DDR's historie 1945 - 85 (Niels Jørgen Jensen), 17:5-6 (1987), s. 41 - 50
- Jespersen, Leon og Svane-Knudsen, Asger: Stænder og magtstat. De politiske brydninger i 1648 og 1660 (Michael Bregnsbo), 21:2 (1991), s. 19 - 21
- Johansen, Hans Chr.: Dansk økonomisk statistik 1814 - 1980, Danmarks Historie, bd. 9 (Ove Hornby), 15:5-6 (1986), s. 14 - 18
- Johansen, Jens Chr. V.: Da Djævelen var ude ... Trolddom i det 17. århundredes Danmark (Michael Bregnsbo og Jørgen Mikkelsen), 21:4 (1991), s. 23 - 27
- Jørgensen, A.R.: Spionage mod Danmark. Års-skrift for Frihedsmuseets venner 1987 (Steen M. Andersen), 17:2 (1987), s. 22 - 25
- Kjersgaard, Erik: Lysene slukkes (Steen M. An-dersen), 11:1 (1981), s. 3 - 10
- Kjølens, Klaus: Det diplomatiske fag. Den danske udenrigstjenestes forvaltning 1770 - 1770 (Dan H. Andersen), 22:1 (1992), s. 36 - 38
- Lammers, Karl Christian og Tværnø, Henrik: Veststykland 1945 - 1985 - fra taber til stormagt (Niels Jørgen Jensen), 17:5-6 (1987), s. 41 - 50
- Land og by i middelalderen. Symposierapport (Anders Leegaard Knudsen), 14:6 (1985), s. 13 - 17
- Lausten, Martin Schwartz: Reformationen i Danmark (Hans Henrik Appel), 18:1 (1988), s. 15 - 23
- Lerdam, Henrik: Danske len og lensmænd 1370 - 1443 (Anders Leegaard Knudsen), 26:4 (1996), s. 27 - 28
- Lind, Gunner: Hæren og magten i Danmark 1614 - 1662 (Sebastian Olden-Jørgensen), 25:1 (1995), s. 28 - 30
- Linde-Laursen, Anders: Det nationale natur. Studier i dansk-svenske relationer (Jørgen Mikkelsen), 26:1 (1996), s. 28 - 31
- Mogensen, Gunnar Viby: Historie og økonomi (Hans Kryger Larsen), 18:3 (1988), s. 13 - 16
- Myres, J.N.L.: The English Settlements (Arne Søby Christensen), 16:3 (1986), s. 13 - 18
- NEFA Dokumentation nr. 12 - 14 (Jørgen Mikkelsen), 21:2 (1991), s. 18
- Olsen, Poul Erik: Toldvæsenet i Dansk Vestindien 1672 - 1917 (Jørgen O. Bjerregaard), 19:1 (1989), s. 17 - 19
- Olsen, Rikke Agnete: Borge i Danmark (Anders Leegaard Knudsen), 16:4 (1986), s. 21 - 26

- Paludan, Helge m.fl.: Københavnernes historie fra Absalon til Veidekamp (Torben Svendrup), 18:2 (1988), s. 17 - 18
- Residentsstaden Kjøbenhavn. Gader, torve og pladser inden for voldene i Residentsstaden Kjøbenhavn. Med et forord af Poul Strømstad (Hjejl Resen Steenstrup), 13:2 (1983), s. 19 - 20
- Rosborn, Sven og Schimanski, Folke (red.): Når hände vad i Nordens historie (Kai Verner Nielsen), 26:3 (1996), s. 24 - 26
- Seindal, René: Penge & politik på Sicilien 1950 - 1994 (Jørgen Mikkelsen), 26:4 (1996), s. 25 - 27
- Steen, Poul: Gæld, kapital og rente. Præstøborgernes låneaktivitet 1695 - 1801 (Jørgen Mikkelsen), 24:1 (1994), s. 23 - 25
- Sømod, Jørgen: Mønter fra Dansk Vestindien (Hjejl Resen Steenstrup), 11:1 (1981), s. 31 - 32
- Sørensen, Gert: Gramsci og den moderne verden - eller spørgsmålet om praxisfilosofiens autonomi (Mikael Jalving), 23:3 (1993), s. 28 - 31
- Tamm, Ditlev (red.): Danske og Norske Lov i 300 år. Festskrift i anledning af 300året for udstedelsen af Christian V's Danske Lov (Kim Furdal), 13:6 (1984), s. 11 - 16
- Tortzen, Chr. Gorm (red.): Liber Compositio-num - Chr. IV's latinske brevstile 1591 - 1593, 20:1 (1990), s. 13 - 16
- Winkler, Heinrich August: Von der Revolution zur Stabilisierung. Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1918 - 1924 (Niels Finn Christiansen), 15:2 (1985), s. 3 - 16
- Worsøe, Inger: Inuit. Grønlandernes historie 900 til 1900 (Annette Wasstrøm), 16:1 (1986), s. 21 - 24
- Waaben, Ebba m.fl. (red.): Fromhed og verdslighed i middelalder og renaissance. Festskrift til Thelma Jexlev (Nanna Damsholt), 16:5 (1986), s. 16 - 22

Udstillinger og film

- Federspiel, Inger og Frandsen, N.H.: Drømmen om Amerika [Om en særudstilling på Nationalmuseet i Brede], 14:2 (1984), s. 16 - 20

- Lidin, Karolina: Ran - Kaos [Om Akira Kurosawa's film "RAN"], 16:2 (1986), s. 15 - 20
- Mikkelsen, Jørgen: Milevogn, militær og museumsformidling [Om en særudstilling på Orlogsmuseet], 22:3 (1992), s. 31 - 34
- Thomas, Inga og Jensen, Flemming: Gammelt værk i nye klæder [Om nye udstillinger på Nationalmuseet i Brede], 23:1 (1993), s. 23 - 25

III. Oversigter over specialer og andre afhandlinger

- Historiespecialer, Københavns Universitet: 11:5-6 (1982), 13:2 (1983), 13:6 (1984), 14:6 (1985), 15:5-6 (1986), 16:6 (1986), 17:4 (1987), 18:4 (1988), 20:4 (1990), 22:4 (1993), 24:1 (1994), 24:3-4 (1994), 25:4 (1995)
- Historiespecialer, Odense Universitet: 11:3 (1981), 12:1 (1982), 13:1 (1983), 14:1 (1984), 15:2 (1985), 16:2 (1986), 17:1 (1987), 18:2 (1988), 19:2 (1989), 20:2 (1990), 21:2 (1991), 22:2 (1992), 25:1 (1995), 25:3 (1995), 26:3 (1996)
- Historiespecialer, Roskilde Universitet: 15:3 (1985), 15:4 (1986)
- Historiespecialer, Ålborg Universitet: 17:2 (1987)
- Historiespecialer, Århus Universitet: 11:4 (1981), 12:5 (1982), 12:6 (1983), 13:4 (1983), 15:1 (1985), 15:5-6 (1986), 16:4 (1986), 17:5-6 (1987), 20:1 (1990), 21:1 (1991), 22:2 (1992), 22:4 (1993), 24:2 (1994)
- Prisopgaver, Københavns Universitet 18:1 (1988)
- Licentiat- og ph.d.-afhandlinger, Københavns, Odense og Århus Universiteter: 24:3-4 (1994)
- Frandsen, N.H.: Specialestatistik [Om valg af emner m.v.] 13:2 (1983)
- Frandsen, N.H.: Udlån af specialer, 14:6 (1985)

IV. Eksamensstatistik

- Historisk Institut, Københavns Universitet: 11:1 (1981), 11:4 (1981), 12:3 (1982), 13:6 (1984), 14:6 (1985), 15:5-6 (1986), 18:2 (1988)

Margete I. i profil fra alabastergravmælet i Roskilde domkirke, opsat i 1423 af hendes adoptivsøn Erik af Pommern og dronning Phillippa. Denne profil blev grafisk bearbejdet af den finske kunstner Erik Bruun til plakater og logo for udstillingen.

havde været gift med en dansk konge. Den titel, hun valgte, var en elegant måde at fremtræde som en dronning uden at kalde sig det. Titlen blev senere samme år også brugt i Norge, hvor hun ellers i forvejen havde dronningetitlen og året efter, i 1388, i Sverige.

Det var fra begyndelsen planen, at udstillingen skulle indledes med et multime-

dieshow, produceret i Stockholm, med den politiske baggrundshistorie. Da det på et ret sent tidspunkt mislykkedes at få de fornødne penge til produktionen, fandt vi en udvej i et samarbejde med DR-TV 1 og Piet van Deurs, som stillede materialet til rådighed fra sin serie "Spillet om Magten", der blev vist i DR-TV 1 i efteråret 1996. I første omgang blev den sidste film fra serien vist i

udstillingen, siden afløst af en nyproduceret, kortere film med manus og speakning af undertegnede. Den varer knap 10 minutter og kan derfor bedre end Piets lange film udfylde den påtænkte funktion: at give en baggrund for alle gæster til aktører og politik i perioden. Det er der god brug for, og det nytter ikke noget at skrive den slags op på ålenlange tekstplancher i udstillingens start.

Udstillingens disposition kom til at bestå i seks hovedafsnit, der hver inddeles i en række undertemaer. Temaerne er udvalgt for at dække vigtige temaer i tiden, men med en skyldig hensyntagen til, at der helst også skulle være nogle udstillingsgenstande at vise. Grundprincippet er, at den politiske historie (mødet i Kalmar, dets forudsætninger og følger) indleder, hvorefter følger de store afsnit om tidens kultur (Den sorte Død, Landbrug, Fiskeri, Jernudvinding, Handel, Skibsfart, Møntvæsen, Håndværk, Familie og husholdning, Det skrevne ord, Musik, Herremænd og våben, Gotland, Fra Finland til Grønland. Klæde- dragter og tekstiler, Kirkens verden). Der sluttes af med to mindre sektioner om to store kvindeskikkelser, der hver på deres måde kom til at sætte præg på 1300- og 1400-årenes Norden: Birgitta af Vadstena og Margrete I.

Denne disposition blev også lagt til grund for udstillingskataloget, som består af to hovedafsnit. Langt det største udgøres af 51 essays opdelt i seks grupper svarende til udstillingens forløb. De tilbyder et overblik over centrale emner, skrevet af forskere fra hele Norden, Tyskland og Polen rettet mod et almindeligt interesseret publikum. Omfanget af hver af de ret korte artikler har været bestemt af redaktøren, for at balancen mellem de enkelte bidrag kunne oprettholdes. Det andet hovedafsnit er selve kataloget, hvor hver enkelt genstand afbildes og beskrives, så vidt muligt af en medarbejder ved den udlånende institution. I en

del tilfælde måtte vi som redaktion træde til som forfattere, fordi ingen på institutionen kunne afse tid.

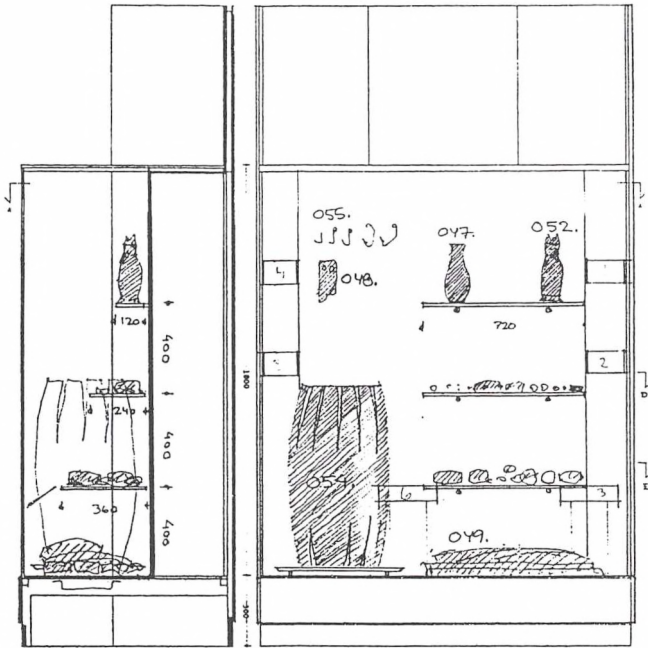
Valget af udstillingsgenstande skete efter en velovervejet frasortering i en omfattende bruttoliste, der indeholdt alle de potentielle udstillingsgenstande, jeg var blevet opmærksom på. Hver genstand i bruttolisten havde et løbenummer, der meget længe blev bibeholdt som identifikation. Først da svarene forelå på alle låneanmodninger - og det tog som sædvanligt sin tid - kunne en endelig genstandsliste opstilles og forsynes med de gældende udstillingsnumre.

Man arbejder under ganske andre vilkår som udstillingsarrangør end som f.eks. artikelforfatter, fordi faktorer helt eller delvis udenfor ens egen kontrol bestemmer, hvad man kan fortælle: vil de museer eller institutioner, der ejer de ønskede genstande, overhovedet låne dem ud? Er der særlige krav til udstillingsmåden, som forhindrer den oprindeligt påtænkte præsentation, f.eks. af sikkerheds- eller bevaringsgrunde? Er genstandene så tunge, skrøbelige eller uhåndterlige, at de ikke tåler transporten?

Så det var med spænding, vi afventede svarene, da de mange udlånsanmodninger var sendt ud til omkring 60 forskellige museer og institutioner. Heldigvis mødte vi en meget stor imødekommethed, og vi fik lov til at låne genstande, jeg næppe havde turdet håbe på. Efterhånden strømmede svarene ind, og en livlig kommunikation fulgte. Vi har plejet kontakt med hundreder af danske og udenlandske kollegaer pr. brev, fax og telefon, og vi har tit været vældigt nysgerrige efter at se, hvordan de egentlig ser ud "i virkeligheden". Det ville f.eks. være

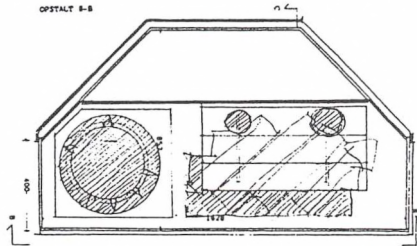
Illustration modstående side:

Arkitekt Niels Presskorn tegnede hver enkelt montre i udstillingen op med angivelse af genstandenes placering. Her ud fra kunne konservatorerne i december 1996 udføre den færdige montering.

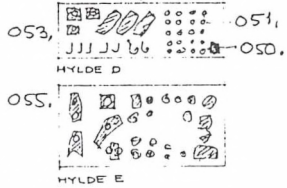

LØSRET SNIT C-C

OPSTALT 8-8

PLANSNIT A-A

U-MONTRE, TYPE 40/30, SNIT OG OPSTALT, MÅL 1:20

morsomt at hilse på vor kollega på det arkæologiske museum i Bergen, som tapert i brev efter brev præsenterede os for nye varianter af målangivelser, inventarnumre og fotos af den lille gruppe genstande, vi ville låne fra hans museum. "Jeg prøver igen. Nu er det vel rigtigt", skrev han forhåbningsfuldt, men nej. I et af de seneste breve erklærede han indædt, at han var ved at ønske, at Norge aldrig havde været med i den Kalmarunion! Men det blev jo rigtigt til sidst og var helt underholdende undervejs - i al fald for os.

Udvalget af genstande skulle balancere, så det på den ene side ville blive en stor og mangfoldig oplevelse for publikum, men på den anden side ikke blev så overvældende, at det blev umuligt at kapers. Vi endte med 360 katalognumre, som dog modsvarer betydeligt flere enkeltgenstande, flertallet i småtingsafdelingen: smykker, mønter o.l.

En central rolle i udformingen af udstillingen har arkitekt Niels Presskorn spillet. Valget af ham var i høj grad et udtryk for, hvilket udstillingssprog, vi ønskede at benytte. Vi ville lave en udstilling af internationalt tilsnit, der baserede sig primært på at vise de originale genstande, der jo aldrig før har været vist i sammenhæng på en udstilling før. Vi ville have, at tingene skulle i fokus, og derfor valgte vi en arkitekt, som har stor erfaring med kulturhistoriske udstillinger og som tilstræber en udstillingsarkitektur, der underordner sig genstandene. Resultatet kunne have været et helt andet, hvis vi f.eks. havde villet lave en udstilling, der arbejdede med en blanding af fiktion og virkelighed i et scenografisk formsprog, og havde valgt en arkitekt i henhold til det. Vigtigst er det egentlig, at man gør sig klart, hvilken type udstilling man vil lave, og så bestræber sig på konsekvent at gennemføre den valgte linie.

Presskorn fik den vanskelige opgave at tegne en udstilling med tilhørende monterer, som egnede sig til en vandreudstilling, og

som kunne fungere på fire vidt forskellige udstillingssteder. Da vi endnu i første halvdel af 1996 manglede en del tilsagn fra långivere og/eller præcise mål på de genstande, vi skulle låne, måtte han vente længe på den detaljerede optegning af udstillingen og lay-out for hver enkelt montre. Tiden blev udnyttet til at udforme et sammenhængende montre - og skærmvægssystem, som var fleksibelt, stærkt og flytbart - og som kunne skilles ad i så små elementer, at alt kan komme ind gennem de små døre på Kalmar slot. Det er døråbningerne her, der har været bestemmende for det største modul i udstillingsopbygningen. Presskorn har også - sammen med vore kollegaer fra Statens historiska Museum i Stockholm - æren for, at det lykkedes os at få lov til at låne Margretes gyldne kjole fra Uppsala domkirke. Her var kjolens skrøbelighed et problem. Fra Domkirkens side ville man helst slet ikke røre ved den, men da dens hidtidige anbringelse ikke var ideel, kunne vi argumentere for, at den under alle omstændigheder før eller siden skulle lægges anderledes. Så kunne man jo lige så godt slå til nu og flytte den over i en nybygget montre, der kunne bruges i Margrete-udstillingen og siden blive Uppsala domkirkes ejendom. Det blev accepteret, forudsat at der kunne konstrueres en montre af en sådan størrelse, at den kunne rumme kjolen og samtidig passere døren til den eneste udgang fra domkirkens museum: en elevator! Så der blev bygget model af både elevator og montre, og siden var Presskorn i Uppsala med en skabelon i 1:1 og demonstrere, at det gik. Så fik vi lov, og kjolen kom for første gang i sin svenske historie på udstilling uden for domkirken.

I løbet af 1996 havde Presskorn og jeg et tæt samarbejde, hvor efterhånden alle detaljer faldt på plads. Presskorns enmandstegnestue leverede mængder af tegninger foruden et utal af praktiske løsninger på alle slags tekniske spørgsmål, inklusiv hjemme-

gjorte dimser, beslag, rør og udstillingsmøbler. Tidsplanen var stram, og der viste sig selvfølgelig, som der nok altid gør, uventede problemer, som belastede både nerver og improvisationstalent. Men de involverede håndværkere udfyldte deres opgaver til punkt og prikke, og Nationalmuseets konservator Maj Stief Aistrup koordinerede konservatorhjælp og transporten af genstande, så det klappede perfekt, da december 1996 oprandt. Åbningen lå 26. december, og 21. december var alle genstande på plads, smukt monterede. Kataloget blev leveret 17.-18. december. Men for udstillingens inderkerne var var der endnu et par dages arbejde, inden teksterne sad, hvor de skulle. Inden jeg forlod hallen om aftenen den 23. december gik jeg en runde i det, der var begyndt for år tilbage som en hensigt og nogle pæne ord på et papir. Nu var det der altsammen: Albrechts gravmæle fra Doberan, kroningsbrev og unionsbrev fra mødet i Kalmar 1397, figuren af Den hellige

Birgitta fra Vadstena, de originale nordbo-dragter fra Grønland, fundene fra massegravene ved Visby 1361, Margretes private breve, kjolen fra Uppsala og ufatteligt meget andet, præsenteret i en opstilling, som svarede til, hvad jeg havde håbet, da det hele begyndte.

Det er fascinerende ved udstillingsarbejde at være med i hele den proces og deltage i et tæt samarbejde med mange forskellige parter for at nå et håndgribeligt resultat. Men det er samtidig et sælsomt og flygtigt medie. I skrivende stund har omkring 100.000 mennesker set Margrethe-udstillingen i løbet af to en halv måned. Det er langt flere, end man ville få i tale gennem en bog. Men når denne artikel går i trykken er udstillingen til gengæld væk - i al fald fra København - og et år senere opløses den for bestandigt. Tilbage står det håndgribelige: bogen - kataloget - som kan hentes frem igen og igen.

Poul Grinder-Hansen

Den sidste Danmarkshistorie

- en udvidet anmeldelse

Af stud. mag. Mogens Bak-Hansen.

Søren Mørch: Den sidste Danmarkshistorie. 57 fortællinger af fædrelandets historie, Gyldendal 1996, 584 s., ill., 398 kr.

Søren Mørch har skrevet sin personlige version af historien ud fra den forudsætning at det ikke længere er muligt at skrive én historie, fordi der findes mange historier. Det personlige skal tages meget bogstaveligt, fordi han selv, hans kone Ritt Bjerregaard og forfædrene i rigt mål figurerer både i tekst og billeder. Meningen er ved

hjælp af familien at give et portræt af Danmarks historie fra 1830'erne til i dag.

Det er en utroligt underholdende og velskrevet historie, der holder én tryllebundet. Søren Mørch hører til de få historikere, der magter at appellere til fag- og lægfolk på én og samme tid uden at lefte for publikum. En lige så stor oplevelse, som det er at læse bogen, er det at opleve ham "live", som f.eks. da han debatterede i Historisk Samfund i København i november sidste år, så hvis man har chancen, bør man møde ham.

Dele af "Den sidste Danmarkshistorie" er fremragende også i sit indhold. Overordnet set er den en uhyggelig afsløring af den nationale stats fordømmende ideologi, hvilket Flemming Chr. Nielsen (Jyllands-Posten 08.09.96) lader være sit gennemgående tema. Fortællingerne om "Det moderne" er en instruktiv gennemgang af overgangen i forrige århundrede fra et religiøst præget verdensbillede til et verdensbillede, hvor religion og videnskab er adskilte størrelser. Afsnittene om perioden 1848-64 er et vellykket forsøg på at forklare en næsten uforståelig epoke i vor historie. Afsnittet om Gymnastikhøjskolen i Ollerup under ledelse af Niels Bukh er en flot afbalanceret skildring af, hvor tæt det nationale og de store idealer om det sunde og rene menneske kunne komme nazismen i 30'erne og 40'erne. Tankevækkende og beskæmmende er afsnittet om godsbesidderen Jørgen Sehested, der blev gjort til en ikke-historisk person pga. sine nazistiske aktiviteter under krigen. Afsnittet "Nye danskere" er en fin skildring af svenskere, polakker, jøder og de nyere flygtninge fra Balkan, Mellemøsten og Sri Lanka, hvor der bliver gjort op med en række af vore fordomme. Afsnittet "Dansk mad" er et biden- de angreb på det danske køkken, der gør brug af et hav af unaturlige og dårlige produkter, hvilket falder tilbage på industri- landbruget og den enkelte dansker, der i europæisk sammenhæng har en lav leveal- der, hvilket Søren Mørch også påviser.

Som anmelder har man til opgave at være kritisk på læsernes vegne, men det kritiske skal ses på ovennævnte baggrund.

Steffen Heiberg (Politiken 01.09.96) påpeger det metodiske problematiske i at Søren Mørch snarere beskriver trends end foretager en samlet analyse. Victor Andreasen (Ekstra Bladet 05.10.96) kalder historie- skrivning for skønlitteratur, hvilket anskue- liggør en latent fare ved Mørch's helt sub- jektive historieskrivning. Hans form kan

rettes som en anklage mod ikke blot at betragte faget historie som en videnskab på linje med naturvidenskaben, men også mod at se faget historie som et fag med en videnskabsteori. Sidstnævnte udgør efter min mening selve livsnerven i den profession- nelle og nødvendige historieskrivning.

Med familien som ledemotiv bliver "Den sidste Danmarkshistorie" mere leven- de og vedkommende end historieskrivning i al almindelighed, men omvendt dækker ingen familie hele spektret af den danske historie, hvilket Søren Mørch ikke konse- kvent dæmper op for i sin fremstilling. Kristendommen som tankesæt er udeluk- kende repræsenteret ved grundtviganismen/ højskolebevægelsen, der beskrives som bagstræberisk i forhold til den moderne videnskabs gennembrud og bliver set som en gårdmandsbevægelse. Det er en ensidig tolkning, der ydermere ikke følger udviklin- gen op til i dag. Historikeren Jes Fabricius Møller (Højskolebladet 37/96) fastslår me- get præcist, at dette bunder i en Mørch'sk antipati mod folkelighed og sympati for eliten, der i sit udtryk er arrogant. Fra- værende er de politiske partier, der ikke arbejdede/arbejder for konsensus, ligesom modstandsbevægelsen næsten er fraværen- de. Med et Scherfig'sk udtryk kunne man sige, at "idealisterne" er fraværende i "Den sidste Danmarkshistorie", bortset fra "grundtviganerne" der omtales (negativt) til overflod. Modsat får "realisterne" dvs. mo- derne videnskabsfolk, industrialister og specielt konsensuspolitikere, der ser nød- vendigheden af tilpasning til Europa og specielt Tyskland, en meget fyldig omtale af Søren Mørch og bliver historiens eneste helte, som Thorkild Kjærgaard (Information 30.08.96) rigtigt ser det. Poul Behrendt (Weekendavisen 30.08-05.09.96) demon- strerer tydeligt, at den nutidige politiske hi- storie i værket savner dokumentation og består i karaktermord på hustruen Ritt Bjerregaards nærmeste politiske modstan-

dere samt en fremførelse af nogle af hendes mest karakteristiske synspunkter.

Med det moderne gennembrud skulle moral som et overordnet fællesbegreb ikke eksistere, men netop husstruen Ritt Bjerregaard's "lejlighedssag", der juridisk aldrig blev en sag, beviser faktisk det modsatte. Hendes besiddelse af to store lejligheder var i modstrid med Socialdemokratiets moral. Mørch affærdiger det som Ekstra Bladets og oppositionspolitikeres offerjagt og kalder det i et interview (Berlingske Tidende 26.11.96) for "absurd og latterligt at drage ind i den politiske debat". Derved viser han netop, at han ikke forstår den principielle og også nutidige moralske diskussion om et partis grundholdning contra dets udøveres livsstil. På et langt mere overordnet plan rejser spørgsmålet om EU sig. Mangelen på demokrati i EU og i selve integrationsprocessen berøres ikke. Det hele gøres til et teknisk spørgsmål. Nej! til Maastrichtaftalen omtales således: "Det gjorde endnu en afstemning - den i 1993 - uomgængelig. Uden at det var gået op for befolkningen, var det danske politiske system gennem 20 år gearret så tæt ind på EF, at det var helt uoverskueligt at skulle leve med forkastelsen af Maastrichttraktaten" (s. 535). Man spørger sig selv, om ikke Søren Mørch helst så folkestyret helt afviklet.

Titlen "Den sidste Danmarkshistorie" er en provokation Søren Mørch i slutningen af bogen følger op ved at trøste de, der synes at det er synd at Danmarkshistorien er ved vejs ende. Bl.a. mangler Brenderup's historie at blive skrevet og ligesom Brenderup er blevet sammenlignet med Paris, så vil fremtidige Danmarkshistorier givet blive skrevet, skønt ligheden med rigtige Danmarkshistorier vil være tilsvarende...- Provokationen virker så godt at 3 fremtrædende historikere med Danmark som speciale: Mogens Rüdiger (Fyns Stiftstidende 03.09.96), Steffen Heiberg (Politiken 01.09.96) og Kristian Hvidt (Berlingske Tidende

01.09.96) samstemmende føler sig nødsaget til at erklære, at de finder argumentationen for den danske nationalstats ophør lidet overbevisende.

Men lad os se på indiciene... Søren Mørch hævder, at en lang række institutioner og forestillinger er nået til vejs ende og at noget nyt må opstå. Selv om man statistisk på en lang række områder kan måle fremskridtet i moderne tid helt frem til i dag, er troen på fremskridtet væk. Det politiske system symboliseret ved de politiske partier er i dyb krise som følge af medlemsflugt og skiftet i opmærksomhed fra helhed til enkeltsager. Uddannelsessystemet viser også svaghedstegn, da langt flere danskere end gennemsnitligt i Europa forlader skolesystemet uden anden uddannelse end grundskolen. Velfærdsstaten bygger på gammelt tankegods om lighed for rige og fattige, men det er uforståeligt i dag, hvor begrænsede ressourcer og prioritering er anerkendt som realiteterne, at folk med en pæn indkomst først betaler skat og dernæst kan hæve penge til hjemmehjælp, medicin, bolig og varmemhælp. Samtidig er antallet af arbejdsfrie på overførselsindkomster kraftigt stigende. Sundhedsvæsnet er i forfald og vor livsstil døbringende. Retsvæsnet er blevet et kvindedomæne og dermed et nedprioriteret område i forhold til de erhvervsjurister, der arbejder over for at få frikendt selskabstommere og økonomiske kriminelle. Forsvaret var ikke under bipolariteten med truslen fra øst et sikkert værn for Danmark, der måtte påregne besættelse, og nu har vi et forsvar og et hjemmewærn, men ingen ydre fjender. Rigsfællesskabet er ligeledes i krise. Grønland er aldrig blevet spurgt om sin faktiske indlemmelse i Danmark. Grønland var Danmarks bidrag til Nato-forsvaret. Landbrugserhvervet, der kulturelt er knyttet tæt sammen med grundtviganismen og det nationale, har siden slutningen af 50'erne været et tilskudserhverv. Med andre ord: den danske

nationalstat - eller den nordiske model omman vil - er afmonteret. Reelt har vi ikke noget at forsvare i forhold til EU, men kun noget at genvinde i denne forankring. Indicierne er overvældende, men kan de bære Søren Mørch's konklusion? Er Danmark som begreb forældet nationalromantik? Steffen Heiberg tager fejl, når han hævder, at Søren Mørch skulle overse, at befolkningen er ved at brække over i en elite, der er europæisk indstillet og en underklasse, der ikke læser meget og igennem tv får et meget negativt billede af den omkringliggende verden, hvorfra indvandrere der truer de ufaglærte arbejdere kommer (Mørch s. 52-53). For Heiberg udgør denne polarisering en trussel for det europæiske projekt jfr. 18. maj urolighederne. Herudover afviser Heiberg Søren Mørch's identifikation af nationalisme som en bestemt epoke i det 19. og 20. århundrede og henviser til at såvel Saxo i 1200-tallet, Rigsrådet i 1600-tallet og parterne i Jugoslaviens-konflikten, gjorde brug af nationalisme, selv om fagtermen måske officielt er en anden. Hertil kommer, at den spirende nationalisme rundt i dagens Europa modsiger Søren Mørch's påstand om den danske nationalstats ophør, hvilket både Heiberg og Aage Trommer (Kristeligt Dagblad 07.09.96) fremfører. Søren Krarup (Ekstra Bladet 14.10.96) fører kampen op på det ideologiske plan ved at sige, at Søren Mørch, "er en banal og overfladisk eftersnakker af den herskende klasse i Danmark og EU. Hele denne anti-danskhed er jo ikke andet end et udtryk for den ideologiske europæisme foragten for friheden. Foragten for retten til at være sig selv. Og derfor foragten for det nationale - her Danmark". Det interessante ved dette udsagn fra en dansk nationalist er, at han til

dels hævder at forsvare det samme, som Søren Mørch fra sit udgangspunkt i moderniteten ligeledes hævder at forsvare - nemlig friheden og retten til at være sig selv. Forskellen består i at Søren Krarup ser friheden i den nationale selvbestemmelse, mens Søren Mørch ser friheden i at man selv uden autoriteter kan vælge sine værdier. For Søren Mørch bliver det nationale til autoriteten, der forhindrer friheden, mens den for Søren Krarup er den eneste mulige ramme for friheden. For Søren Mørch er friheden kulturel, mens den for Søren Krarup er politisk. Ved sin aktive kamp i Den Danske Forening og i anti-EU kampagnen har Søren Krarup uden for denne debat klart demonstreret, at han ikke anser nationalstaten for tabt, men derimod for truet.

Formelt har Søren Krarup ret heri eftersom vi stadig har alle de til en stat hørende politiske og juridiske instanser, omend de er dubleret i EU. Kulturelt er der, som Søren Mørch påpeger, tale om en differentiering i befolkningen, hvor det nationale ikke spiller den tidligere dominerende rolle. Søren Mørch's opregning af samfundsinstitutioner og værdier i krise fortæller snarere om modernitetens indtog end om nationalstatens død. EU eller nationalstat er næppe her den afgørende forskel, for EU lider af de samme symptomer som nationalstaten - tænk på svindel med tilskudsmidler, forsøg på at dække over kogalskabssagen, bureaukratiet, miljøets lave prioritering osv. Det er således nok ikke muligt at afsige en endelig dom over nationalstaten, men derimod nok snarere at påbegynde en debat om følgerne af moderniteten, hvor der ingen absolutte værdier findes.

Mogens Bak-Hansen

Dansk forvaltningshistorie set fra amterne

- Præsentation af et forskningsområde

I Danmark har man traditionelt betragtet forvaltnings- eller, som det også til tider er blevet kaldt, administrationshistorie som en slags hjælpedisciplin på linie med en række andre. Denne karakteristik holder ikke længere stik i dag.

Af ph.d. Karl Peder Pedersen.

Siden midten af 1970'erne har der herhjemme været forsket intenst i forvaltningshistoriske problemstillinger i ældre, nyere og nyeste tid, og mindst 30 bøger har set dagens lys. Meget af denne forskning gennemførtes inden for rammerne af det nordiske projekt *Central Power and Local Society in the Eighteenth-Century Nordic States* (1974-93) og det danske *Dansk Lokaladministration mellem 1660 og 1868* (1975-87). Dertil kom, at Det humanistiske Forskningsråd i 1991 igangsatte projektet *Stat, Forvaltning, Samfund*, som foreløbigt har sat sig spor i en halv snes bøger, og samtidig er den første samlede danske forvaltningshistorie under udgivelse. Som led i det sidstnævnte projekt har jeg undersøgt amtsforvaltningen under enevælden, og det er på grundlag af dette - nu afsluttede - arbejde, at jeg i det følgende gerne vil delagtiggøre læserne i nogle af de overvejelser og refleksioner, dette har givet anledning til.

Hvorfor interessere sig for forvaltningshistorie?

Interessen for forvaltningshistorie har, som nævnt, været stærkt stigende i de seneste årtier, og hvad kan forklaringen nu være på dette? Her tror jeg, at flere forhold gør sig gældende. For det første voksede den offentlige forvaltning voldsomt i 1960'erne, og denne udvikling er fortsat frem til i dag. Opbygningen af velfærdsstaten krævede nemlig ikke alene store offentlige ressour-

cer, men også et omfattende forvaltningsapparat. Dermed kom forvaltningen - det offentlige - til at spille en stor rolle i den enkelte danskers dagligdag og virkelighed, og derfor er det ikke overraskende, at også forskningens interesse for forvaltningen voksede stærkt i samme periode.

For det andet er der ingen tvivl om, at Danmarks medlemskab af EF/EU er en ikke ubetydelig faktor, når man skal forklare den øgede interesse for forvaltningshistorien i Danmark. Det europæiske samarbejde intensiveredes kraftigt efter midten af 1980'erne, og dermed sattes det danske forvaltningssystem under pres. I og med at det blev mere kendt, hvorledes forvaltningen fungerede i andre lande, faldt det naturligt at spørge, hvorfor man ikke kunne indrette sig på samme måde herhjemme. Selvom de enkelte landes forvaltninger er rent nationale anliggender, er der ingen tvivl om, at de både direkte og indirekte påvirkes af EU-samarbejdet. Netop i perioder, hvor nye politiske strukturer er under etablering, ser man ofte en stærkt øget interesse for forvaltningshistorien. Det var bl.a. tilfældet i Tyskland i slutningen af forrige århundrede, hvor der i kølvandet på oprettelsen af Det tyske Kejserrige i 1871 udfoldede sig en omfattende forvaltningshistorisk forskning.

En tredje ting, som i de seneste år har været med til at sætte meget fokus på dansk forvaltning, er de mange "skandaler", hvori

embedsmænd har været involveret. De har ikke alene rokket ved det almindelige billede af danske embedsmænd, men også ført til, at der bredere er blevet stillet spørgsmålstegn ved forvaltningssystemet, således som det fungerer i dagens Danmark.

Hvad er forvaltningshistorie?

Spørgsmålet om forvaltningshistoriens indhold og grænser er navnlig i Tyskland blevet grundigt debatteret, men jeg skal her nøjes med at fremhæve nogle af de vigtigste karakteristika. Først den kronologiske afgrænsning. Selvom der til alle tider har eksisteret forvaltninger, er der en lang tradition for, at forvaltningshistorie kun dækker nyere og nyeste tid, dvs. tiden efter middelalderen. Det skyldes, at de forvaltningshistoriske pionerer i slutningen af forrige århundrede udelukkende interesserede sig for den statslige forvaltning, således som den voksede frem i takt med etableringen af 1500- og 1600-tallets europæiske territorialstater. Når man taler om forvaltning, er det således underforstået *statslig (offentlig) forvaltning*, mens f.eks. den katolske kirkeforvaltning, der frem til reformationen spillede en stor rolle i Danmark, lades ude af betragtning.

Typiske træk ved den statslige forvaltning, således som den har udviklet sig i de europæiske stater fra 1500-tallet og frem til i dag, er inddelingen i embeder og forvaltningsområder med bestemte fastlagte kompetencebeføjelser, der som regel indordnedes i en hierarkisk opbygget forvaltningsstruktur. Skriftlighed er et andet karakteristisk træk ved denne forvaltning, hvortil kommer en udpræget professionalisering af forvaltningen, hvorved sagerne og ikke ansøgerne/klienterne sættes i centrum.

De ovenfor nævnte hovedtræk har på godt og ondt præget den nyere forvaltningshistories emnevalg, som således næsten altid har beskæftiget sig med følgende tre hovedtemaer: 1. Institutionshistorie, 2. Embeds-

mændene (familiebaggrund, uddannelse, ansættelses- og aflønningsforhold, politisk holdning m.m.) og endelig 3. Styringen og kontrollen med forvaltningen, således som det udøvedes af de politiske magthavere (styring gennem love, bekendtgørelser, forvaltningsret, forvaltningsreformer m.m.). Som eksempler på den første gruppe er det oplagt at nævne de bindstærke etatshistorier: *Dansk Toldhistorie* og *Det danske postvæsens historie*, der begge er udkommet inden for det seneste årti. Også arkivar Niels Petersens bøger om *Kultusministeriet* og *Justitsministeriet* er gode eksempler på sådanne institutionshistorier. Der er ingen tvivl om at størstedelen af den danske forvaltningshistorie kan henregnes til denne gruppe, men der findes dog også skrevet en del om embedsmændene og embedsmandsrollen. Eksempler på denne genre er Gunnar Linds disputats *Hæren og magten i Danmark*, Grethe Illsøes *Vejen til embede* (1978) og Mogens Rüdigers *Administrationens elite i antologien På gaven foranledning* (1995). Det tredje hovedtema er især blevet dyrket af jurister og politiloger, og her kan bl.a. Tim Knudsens *Dansk statsbygning* fra 1995 nævnes.

Dansk forvaltningshistorie set fra amterne

I min egen undersøgelse af den danske amtsforvaltning under enevælden, har jeg lagt stor vægt på at give en bred beskrivelse af emnet. En "snæver" institutionshistorie lod sig ikke gennemføre, først og fremmest fordi de enkelte amter næppe i sig selv kunne bære dette, men også fordi kildematerialet var for spinkelt. Takket være et omfattende kildemateriale i centraladministrationens arkiver kan man danne sig et godt billede af embedsmændenes baggrund, udnævnelse og ansættelsesvilkår, og dette gælder ikke mindst amtmændene, der ydermere er biograferede i flere trykte værker. Når det, som ovenfor nævnt, ikke ville have

Amtmandsboligen i Skanderborg. Bygningen (Adelgade 19) husede i 1824-1970 amtmændene i Skanderborg, og i perioden 1868-19422, hvor amtet var indkorporeret i Århus amt, de århusianske stiftsamtmand. Amtmændene havde privatbolig på første sal, mens der var kontorer i stuetagen og arkivrum i kælderen.

givet meget mening kun at koncentrere undersøgelsen om et enkelt amt, skyldes det ikke mindst, at amterne kun kan forstås, når de sættes ind i den overordnede politisk-administrative ramme, hvori de indgik. I det følgende vil jeg berette om nogle af de generelle refleksioner i relation til det overordnede tema: dansk forvaltningshistorie, som arbejdet med amterne under enevælden har givet anledning til.

Først et par ord om kildesituationen. Det siger sig selv, at man som historiker er meget afhængig af omfanget og beskaffenheden af de *utrykte kilder*, man har til rådighed, og her ser situationen i Danmark ikke alt for god ud. Kun på ganske få områder

stillede regeringen i lovgivningen eller i embedsinstrukser direkte krav om førelse af bestemte protokoller og om, at disse skulle bevares for eftertiden. Når man var tilbageholdende på dette punkt, hang det især sammen med, at udgifterne til anskaffelse af protokoller og papir samt til deres opbevaring påhvilede embedsmændene selv. Det betød også, at der ikke blev foreskrevet fælles normer for den praktiske embedsførelse, og man ser da også for amternes vedkommende en betydelig variation, ligesom der er stor forskel på, hvor meget kildemateriale, der er bevaret. Først efter oprettelsen af de statslige provinsarkiver (landsarkiver) for godt 100 år siden kan

man være sikker på, at amternes - og de andre lokale og regionale myndigheders - arkiver findes bevaret nogenlunde intakt.

Når man arbejder med forvaltningshistorie, er institutions- og myndighedsarkiverne vigtige kilder, men de er ikke de eneste steder, man kan hente oplysninger. Til belysning ikke mindst af de mere uformelle sider af forvaltningen kan embedsmænds privatarkiver være af stor værdi, men der findes desværre kun få bevaret. Enevældens embedsmænd var generelt meget bange for at ytre sig kritisk eller reflekterende på skrift. Man må ikke glemme, at enevælden var et diktatur, der adskillige gange demonstrerede en skånselsløs hårdhed over for virkelige eller indbildte modstandere. Dette gik hurtigt embedsmændene i blodet, og frygten for pludselig en dag at blive arresteret og få sine papirer beslaglagt, således som det skete bl.a. for Griffenfeld i 1676 og Struensee knap 100 år senere, lurede hos mange, og fik dem til at passe meget på med det, de efterlod sig.

Ved siden af det utrykte kildemateriale er de trykte kilder nok så vigtige. Det drejer sig først og fremmest om forordninger og reskripter, som efterhånden antog et voluminøst omfang. Dertil kom en række lovkommentarer og juridiske håndbøger, mens egentlige forvaltningsretlige fremstillinger først sent så dagens lys. Det hænger ikke mindst sammen med, at man betragtede forvaltning mere som et håndværk, der skulle læres på stedet, end som en videnskabelig håndtering. Først i takt med, at de universitetsuddannede jurister i slutningen af 1700-tallet overtog stadig flere embeder overalt i forvaltningen ændredes dette, og det at forvalte blev nu en metier, man kunne læse sig til på universitetet.

Som et vigtigt led i enhver forvaltningshistorisk undersøgelse må en klarlægning af *forvaltningsstrukturen* indgå. Traditionelt har man her i landet for tiden før 1842 kun opereret med central- og lokalforvaltningen,

men jeg finder det naturligt at dele den sidste i regional- og lokalforvaltning, således at enevældens Danmark bestod af tre administrative niveauer. På regionalt plan var amterne de vigtigste enheder, men de var absolut ikke de eneste. Fra 1671 til 1848 udgjorde landets grevskaber og baronier særlige regionaladministrative enklaver, idet disse godsers besiddere havde fået tildelt amtmandsmyndighed. På tilsvarende måde var ryttergodset ved dets oprettelse i 1670'erne også blevet trukket væk fra amtmændenes forvaltning. Dertil kom købstæderne, som udgjorde selvstændige forvaltningsenheder under stiftamtmændenes tilsyn (i hvert stift fungerede en af amtmændene som stiftamtmand). Også den kirkelige forvaltning var unddraget amtmændene, idet den varetoges af stiftsøvrigheden, dvs. stiftamtmanden og biskoppen i fællesskab. Amtmændene indgik også i forskellige andre kollegiale organer, f.eks. landmilitssessionerne. Amtmændene agerede således i flere egenskaber, og det kan ofte volde vanskeligheder at afklare hvilken. Dette hører imidlertid med til at få overblik over forvaltningsstrukturen.

Intet er sværere end at ændre på eller evt. helt nedlægge en indgroet forvaltningsstruktur. Forvaltninger har det med at blive gamle, og efterhånden præges de af traditioner, hvis baggrund og mening ofte kun en indviet kreds kendte til. I situationer, hvor forvaltningen kommer under særligt pres eller kritik, kan den blive tvunget til at åbne sig op, og her skal man som forvaltningshistoriker være særligt opmærksom. Da kan man ofte finde værdifulde udsagn, der kaster lys over såvel de aktuelle problemer som fortiden.

Enevældens *embedsmænd* var for langt de flestes vedkommende landets egne sønner, og forestillingen om, at næsten alle var indvandrede tyskere holder ikke. Der eksisterede ingen formelle krav til embedsmændene, og den enevældige konge kunne

udnævne lige hvem han lystede. Som regel var kvalifikationerne dog i orden, og efter 1800 blev juridisk embedseksamen en afgørende forudsætning i forbindelse med stadig flere embeder. I det daværende danske rige var der to universiteter, et i København og et i Kiel, og de forsynede hhv. den danske og den tyske del af monarkiet med embedsmænd. Det betød, at kongerigets embedsmænd næsten alle kom fra Københavns Universitet, og afgangseksaminerne herfra blev uden videre lagt til grund for ansættelserne. I Tyskland og de fleste andre steder var en universitetseksamen ikke i sig selv nok til at blive embedsmand. Først efter nogle års prøve- og uddannelsesstudier, der afsluttedes med en eksamen ("statseksamen"), kunne man opnå ansættelse som embedsmand. Disse ordninger gav forvaltningscheferne en betydelig indflydelse på embedsmændenes skoling og kvalifikationsniveau. Dette var altså ikke tilfældet i Danmark, hvor uddannelsen af embedsmændene traditionelt fuldt og helt har været overladt til universiteterne.

Som danskuddannet og dansktalende embedsmand havde man i realiteten kun mulighed for at få arbejde i Danmark, Norge og til dels den danske del af Slesvig, men det var altså sammen i den samme stat. I Tyskland eksisterede i 1700- og 1800-tallet et utal af større og mindre stater, og embedsmændene havde her mulighed for at flytte rundt, alt efter hvilke ønsker, ambitioner og karrieredrømme, de havde. De forskellige regeringer blev derfor nødt til at konkurrere om de dygtigste embedsmænd, og det kunne ikke andet end få en gunstig effekt på embedsmændenes generelle stilling. En tilsvarende konkurrencesituation fandtes ikke i Danmark; her behøvede kongerne ikke at frygte for, at embedsmændene skulle sige op, for hvor skulle de tage hen? Derfor kunne de presses meget, og resultatet blev da også en embedsstand, der på én gang var

uhyre afhængig af og loyal overfor landets politiske ledelse.

Enevældens embedsmænd var generelt meget lavtlønnede, og næsten alle havde derfor også mulighed for supplerende indtægter i form af tiende, kornmålspenge, retsafgifter m.m. Amtmændene var nogle af de embedsmænd, der havde færrest af sådanne ekstraindtægter, og derfor blev privat formue eller indtægter en forudsætning for, at man kunne fungere i embedet. Dette er baggrunden for, at langt de fleste af enevældens amtmænd var adelige godsejere. De havde råd til skyde egne penge i embedet, og deres herresæder udgjorde perfekte rammer for den repræsentation, der var knyttet til embedet. Her kunne man også finde plads til amtskontoret og dets protokoller og papirer.

Bortset fra nogle få steder havde de enkelte amtsforvaltninger under hele enevælden til huse i amtmændens privatbolig, og denne privatiserede forvaltning er et karakterisk og generelt træk ved datidens forvaltning. I løbet af 1800-tallets først årtier begyndte en ny embedsmandsrolle imidlertid at tage form, og den fik vidtrækkende konsekvenser for hele forvaltningens indretning. Inspirationen kom fra Tyskland, hvor man var begyndt at opfatte akademikerne, og dermed også embedsmændene som samfundets elite. Netop de videnskabeligt uddannede antoges i kraft af deres viden og indsigt at være de bedste til at styre landet, og dermed skiftede embedsmændene fra tidligere at have været kongens og statens ydmyge tjenere til at blive landets nye herskerelite.

Den regionale dimension spiller normalt ikke den store rolle i historiske undersøgelser, idet man traditionelt har opfattet Danmark som værende af så beskedne dimensioner, at der ikke var tale om de store forskelle fra sted til sted, hvad angik natur-, erhvervs- og ejendomsforhold samt bebyg-

gelsesstruktur. Selvom enevældens Danmark var et endog særdeles stærkt centralstyret samfund, tror jeg ikke, man skal undervurdere de regionale forskelle, og derfor har jeg specielt undersøgt tre amter i forskellig afstand fra det københavnske magtcentrum.

Til slut et par ord om den mærkeligt uhåndgribelige, men alligevel yderst konkrete størrelse, der hedder *magt*. Hele kernen i forvaltningens virksomhed var og er magtudøvelse, men som regel er det kun den afsluttende handling - afgørelsen, ordren, beslutningen - vi umiddelbart har adgang til. Hvordan den blev truffet, og hvad der lå bag den, er spørgsmål, der ofte kun vanskeligt lader sig besvare, når det drejer sig om enevældens Danmark, hvor alle forvaltningsakter behandledes som statshemmeligheder. Det er således ikke altid ligetil, at

arbejde med forvaltningshistorie i Danmark, men måske er det netop i dette udfordringen ligger!

Karl Peder Pedersen

Karl Peder Pedersens ph.d.-afhandling: *Enevældens amtmænd. En undersøgelse af danske amtmænds opgaver, rolle og placering i den enevældige forvaltning 1660-1848* udgives i løbet af 1997 af DJØF's forlag.

Han har bl.a. skrevet artiklerne: *Amtmænd mellem enevælde og folkestyre* (Helle Blomquist og Per Ingesman (red.): *Forvaltningshistorisk antologi* (1993) og *Den Gud giver embede...* (Magazin fra Det Kongelige Bibliotek 9:3, 1994). Desuden har han redigeret antologierne: *De kongelige amtmænd - en erindringsbog om amtmænd og amter før 1970* (1992) (sammen med Ditlev Tamm og Florian Martensen-Larsen), *På given foranledning. En antologi om dansk forvaltningskultur* (1995) (sammen med Grethe Ilsoe og Ditlev Tamm) og *På embeds vegne. En forvaltningshistorisk kildesamling 1750-1920* (under udgivelse) (sammen med Erik Nørr).

Læsning eller mislæsning af en tekst? - en replik til Knud E. Korff

Når man skriver en tekst, er det selvfølgelig en tilfredsstillelse, at andre tager sig tid til at læse den. Og når man gør et forsøg på at fremkalde en debat, er det rart, at nogen lader sig provokere og giver svar på tiltale. Det var derfor med glæde, at jeg satte mig til at læse Knud E. Korffs artikel 'Brug og misbrug af historien' (1066, 26. årg, nr. 4, 1996, s.3-13), der til dels var foranlediget af en læsning af min bog 'Historie-didaktiske sonderinger' fra 1994. Men det skulle vise sig, at det ikke blev en udelte fornøjelse.

Sigtet med bogen er at komme med et oplæg til en fagkritik - en kritik af en traditionel historiedidaktisk og faghistorisk tænkemåde. Der lægges dermed op til en debat om, hvilke faglige standarder og idealer skal være de norm-sættende i historikermiljøet. Skal et sådant forsøg bære frugt, må det omfatte både en redegørelse for, hvad der er galt med fagets nuværende tilstand, og en skitsering af et eller flere alternativer.

I kapitlet 'Dansk faghistorie i europæisk perspektiv. Om en dansk særudvikling' argumenterer jeg for den hypotese, at efterkrigens danske faghistorie gennemgående har været yderst redelig, men også ganske kedelig. Jeg gør ligeledes et forsøg på at forklare, hvad det kan skyldes. Der gives her en treleddet forklaring. Det kan forklares dels som den pris, der måtte betales for en videnskabeliggørelse af faget, dels som en konsekvens af de dominerende traditionsdannelser inden for dansk faghistorie (en symbiose af empirisime og relativisme), dels som en følge af, at dansk

faghistorie er blevet utroligt fortidsfikseret - dvs. at den kun sjældent henter sin inspiration og perspektiv i en samtidsanalyse eller et sæt fremtidsforventninger.

For at vise at den forhåndenværende tilstand i dansk faghistorie ikke må ses som en 'uundgåelig' følge af fagets videnskabeliggørelse, forsøgte jeg at vise, at man i britisk og tysk faghistorie kan finde en hel del eksempler på, at en faglig lædighed godt kan gå hånd i hånd med en historieforskning og -skrivning, der engagerer sig i tidens stridsspørgsmål og påtrængende problemer - altså hvor faghistorien ikke er fortidsfikseret, men hvor der tværtimod er et klart samspil mellem fortidsfortolkning, samtidsanalyse og fremtidsforventning.

Der er flere måder, på hvilken der kan sættes spørgsmålstegn ved min hypotese med tilhørende forklaringsforsøg. Jeg er enig med Korff, når han påpeger, at dele af øst-såvel som vesttysk faghistorie ikke altid har været af den højeste faglige karat. Men som jeg ser det, kan man egentlig ikke imødegå den fremlagte hypotese ved at komme med eksempler fra Tyskland på en tendentøs historieforskning. Skal kritikken batte noget, må den fx kunne vise, at de fremlagte eksempler fra britisk og tysk faghistorie slet ikke kan bruges til at godtgøre, at der faktisk findes en faghistorisk forskning, der er både lædig og engageret, både redelig og perspektivrig.

Hvorfor gør Korff ikke et forsøg på at analysere og imødegå mine eksempler på dette? Fordi han ønsker at give

læserne det indtryk, at jeg på intet tidspunkt er kommet med nogle konstruktive forslag - altså en skitsering af alternativer til de fremherskende normer og idealer i dansk faghistorie. Man kan mene, at mine mange eksempler er problematiske og perspektivløse, men man er - som jeg ser det - rigtigt langt ude, hvis man begynder at foregive, at de slet ikke findes. I så fald har man at gøre med en mislæsning af en tekst - altså en sjusket og problematisk omgang med andres synspunkter.

Korff undlader fx helt at nævne, at der findes et kapitel i bogen, der bruges til at vise, at der findes former for historieforskning, hvor der helt explicit arbejdes med et samspil mellem en fortidsfortolkning, en samtidsanalyse og et sæt fremtidsforventninger, og hvor man helt åbenbart søger at bearbejde og perspektivere nutidens udfordringer. I det kapitel prøver jeg at karakterisere og vurdere tekster som Johan Galtungs "Europe in the Making" (1989), Sven Tägils "Europa - historiens återkomst" (1992), Ole Wævers "Sikkerhedspolitisk stabilitet og national identitet" (1992) og Uffe Østergårds "Europas ansigter" (1992).

Korff formidler også det indtryk til læserne, at Danmarks Lærerhøjskole er en institution, "hvor der skal udvikles værktøjer til at gøre den nye - indrammet - ofte kedeligt formidlet forskning egnet til undervisningsbrug og dermed debat på forskellige niveauer". Det drejer sig igen - som jeg ser det - om en mislæsning af en tekst.

Knud E. Korff svarer på BEJ's kritik!

Idet jeg takker hjerteligt for Bernard Eric Jensens replik, skal jeg dybt beklage, at jeg tog mig den frihed at stille et af samme B.E.J. ved flere lejligheder fremført synspunkt til debat uden at jeg samtidig fremlagde en dybtgående analyse af B.E.J.s samlede produktion, som jeg i øvrigt er rimeligt fortrolig med. Foruden omtalte bog, hvorfra citatet stammer (samme citat kunne være hentet fra Historisk Tidsskrift, 96, 1, s. 105), har jeg læst B.E.J.s produktion i såvel H.T., Den tyske historiker, Humanistisk Videnskabsteori m.v., og jeg har ikke på noget tidspunkt givet udtryk for, at jeg ville fremlægge en anmeldelse af "Historiedidaktiske sonderinger". Dette har Jens Chr. Manniche på udmærket vis klaret i H.T. 95, 2, s. 484-87. Hvis B.E.J. ville læse min indledning igen, ".i det følgende skal jeg forsøge at illustrere, at ledigheden og redeligheden måske ikke altid er af højeste karat i den tyske historieforskning" og sammenholde dette med sidste afsnit i mit indlæg (s. 12), må det vel stå klart for alle, at mine indvendinger udelukkende gik på B.E.J.s påstand om redeligheden og ledigheden i den tyske historieforskning. Dette giver B.E.J. mig - ihvert fald delvis - ret i, og så burde "den potte være ude".

Korff forbigår helt det forhold, at mere end halvdelen af Historiedidaktiske sonderinger bliver brugt dels til at problematisere en sådan forståelse af historiedidaktikkens opgave, dels til at fremlægge en alternativ forståelse af de udfordringer, som historiedidaktikken i dag må tackle. Udgangspunktet er her, at historiebevidsthed må forstås som samspillet mellem menneskers fortidsfortolkning, samtidsforståelse og fremtidsforventninger, og det bliver derfor historiedidaktikkens opgave at få klarlagt, dels hvilke funktioner historiebevidstheden udfylder i en livsverdenssammenhæng, dels hvorledes de tilhørende læreprocesser kan udvikles og kvalificeres.

Vil man lave en modtagerrelevant historieformidling, gøres det ikke ved, at man først forsker i en række hidtil oversete arkivpakker for derefter at gå på et formidlingskursus, hvor man tilegner sig nogle værktøjer, med hvilke man så kan pakke forskningsresultaterne ind på en modtagervenlig måde. Vil man gøre sig håb om at lave en historieformidling, der vil kunne blive oplevet som relevant og vedkommende for folk uden for faget, må dette forhold indtænkes i projektet fra første færd - og det vil sige også i den anvendte problemstilling og det anlagte perspektiv.

Bernard Eric Jensen, Danmarks Lærerhøjskole

Det var netop for at undgå en studentikos "goddag-mand-økseskaft" diskussion, jeg valgte at koncentrere mig om en helt konkret påstand, nemlig den af B.E.J. så højt besungne tyske historieforskning og -skrivning, og jeg forsøgte at vise - med behørig dokumentation, at efterkrigstidens tyske historieforskning og -skrivning ikke altid var af højeste karat, og det var med vilje, jeg undgik et eksempel fra krigsårene, for der findes meget værre eksempler end det af undertegnede fremførte, og jeg kunne, da jeg skrev mit indlæg, ikke vide, at der ville komme en 'Goldhagen-debat'. Hvis jeg skulle kommentere de i forhold til mit indlæg - mildest talt - besynderlige eksempler, som B.E.J. anfører i sin replik (der i øvrigt taler udmærket for sig selv), ville der være stor risiko for, at en sådan debat opstod. Jeg skal derfor nøjes med at konstatere, at jeg ikke finder noget konstruktivt nyt i de i replikken fremførte eksempler, idet al historisk tolkning er personlig og således påvirket af såvel erfaring, øjeblikkelig status som fremtidsforventninger. Lad dette være min slutreplik, og jeg overlader det trygt til læserne at domme om, hvem, der "sjusker" med andres synspunkter, hvem, der "mislæser" og - "hvem, der er rigtigt langt ude".

Knud E. Korff, ph.d.-stipendiat

Britiske købmænd i Asien 1600-1765 (1)

Med livet som indsats

Af ph.d.-studerende Søren Mentz, Københavns Universitet.

Løbet af 1600-tallet oprettede det engelske ostindiske kompagni (EIC) en række handelsstationer langs Indiens kyster og bemandede dem med engelske købmænd, hvis arbejde bestod i at opkøbe asiatiske produkter og have dem parat, når skibene en gang om året ankom fra England.

Asien fascinerede. Ikke på grund af sin fremmedartede kultur, men fordi den asiatiske handelsverden og især det indiske subkontinent blev anset for at være mulighedernes land, hvor en driftig købmand i løbet af få år kunne optjene en formue og vende hjem. Mens kompagniet koncentrerede sig om handelen mellem Asien og England, fik de ansatte tilladelse til at udfolde sig kommercielt i Det Indiske Ocean. Det havde den fordel set med kompagniets øjne, at man tiltrak dygtige folk til tjenesten, selvom lønnen var særdeles ringe.

Den asiatiske virkelighed viste sig hurtigt at være en helt anden. Selvom det var muligt at tjene penge på private handelsaktiviteter, kunne fejlinvesteringer medføre store økonomiske tab og forlænge opholdet i det uendelige. Således jamrede John Crandon sig i 1740'erne over, at have forladt sit hjemland og begivet sig ind i "den hede zone", lokket af udsigten til let tjente penge.

For flertallet af de udsendte, endte drømmen om rigdom i graven. Det varme og usunde klima krævede sine ofre, især da englænderne ikke tilpassede deres livsvaner til de fremmede forhold. Udover febersygdomme var den hyppigste dødsårsag dysenteri, for englænderne spiste alt for meget kød og drak alt for meget alkohol.

I 1676 bestod den engelske handelsstation i byen Masulipatnam på den indiske østkyst af 18 ansatte. Kun én vendte hjem, dog uden at medbringe en formue, for han blev nemlig fyret. Ser man på Madras, kompagniets østlige hovedkvarter, var forholdene de samme. Ud af 29 ansatte blev 18 begravet i Indien, ni vendte hjem mens de øvrige skæbne er ukendt.

Første kriterium for succes var altså et godt helbred. Men selvom man levede længe nok var formuen langt fra sikret. Guvernøren i 1730'ernes Bombay, Robert Cowan, erkendte de barske realiteter og skrev, "*Vi må alle underkaste os forsynets vilje, idet formuer anskaffet i dette sygelige klima er dyrekøbt, kun en ud af halvtreds genser deres hjemland og af dem, har kun en ud af ti en tilstrækkelig formue.*"

Selv døde Cowan kort tid før sin planlagte hjemrejse. Han havde i kraft af sit guvernørembede og et ophold på over 15 år tjent mange penge og var på vej til England med en formue på godt £40.000, da skæbnen indhentede ham.

Selvom et fåtal således vendte hjem fra Indien med en formue, gav deres succes alligevel næring til drømmen om de uanede rigdomme man kunne anskaffe sig i Asien. Engelske købmænd der rejste ud, tog en chance for at opnå hurtigt socialt avancement. Det var en form for social hasard, russisk roulette om man vil, men også en af de få muligheder, som yngre sønner af købmænd og lavadelige slægter havde for at opnå social mobilitet i det engelske samfundshierarki.

Søren Mentz